

Zidno slikarstvo u sakralnim građevinama na području Poljica

Lovrić, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Arts Academy / Sveučilište u Splitu, Umjetnička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:175:775204>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Arts Academy](#)

UMJETNIČKA AKADEMIJA SVEUČILIŠTA U SPLITU
ODJEL ZA LIKOVNU UMJETNOST
ODSJEK ZA KONZERVACIJU-RESTAURACIJU

NIKOLINA LOVRIĆ

ZIDNO SLIKARSTVO U SAKRALNIM GRAĐEVINAMA NA PODRUČJU POLJICA

DIPLOMSKI RAD

SPLIT, 2019.

UMJETNIČKA AKADEMIJA SVEUČILIŠTA U SPLITU

ODJEL ZA LIKOVNU UMJETNOST

ODSJEK ZA KONZERVACIJU-RESTAURACIJU

NIKOLINA LOVRIĆ

ZIDNO SLIKARSTVO U SAKRALNIM GRAĐEVINAMA NA PODRUČJU POLJICA

DIPLOMSKI RAD

Kolegij: Konzervacija-restauracija 6: Zidno slikarstvo i mozaik – izrada diplomskog rada/UARA04

Mentor: dr. sc. Branko Matulić, red. prof.

Sumentor: mr. art. Nikola Radošević, predavač

Sumentor: mr. art. Krešimir Bosnić, predavač

Student: Nikolina Lovrić

Indeks br. 4773/2013

Smjer: Konzervacija-restauracija zidnog slikarstva i mozaika

SPLIT, 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	7
1.1 SMJEŠTAJ I POVIJEST POLJICA	8
1.2 USTROJSTVO POLJIČKOG NARODA I POŠTOVANI POLJIČKI STATUT 13	
2. SAKRALNO GRADITELJSTVO NA PODRUČJU POLJICA	16
3. ZIDNO SLIKARSTVO U SAKRALNIM GRAĐEVINAMA NA PODRUČJU POLJICA	21
4. DOKUMENTACIJA	25
5. TERENSKO ISTRAŽIVANJE I ZATEČENO STANJE	25
6. KATALOG ISTRAŽENIH CRKAVA NA PODRUČJU POLJICA	26
6.1 Crkva svetog Luke evanđelista u Trnbusima.....	26
6.2 Župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Tugarama	30
6.3 Crkva svetog Roka u zaseoku Ume.....	34
6.4 Crkva Bezgrešnog Začeca Marijina u zaseoku Truše.....	41
6.5 Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Podgrađu	44
6.6 Župna crkva svetog Ciprijana u Gatima.....	47
6.7 Crkva svetog Klementa, pape i mučenika u Sitnom Gornjem.....	50
6.8 Župna crkva Presvetog Trojstva u Sitnom Donjem.....	60
6.9 Crkva svetog Maksima u Jesenicama	66
6.10 Crkva svetog Marka u Dućama.....	72
6.11 Crkva svetog Ante Padovanskog u Dućama	78
6.12 Crkva Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije u Jesenicama	85
6.13 Komparativni pregled crkava obuhvaćenim istraživanjem	94
7. PRIMJERI RAČUNALNE OBRADJE LIKOVNIH DEKORATIVNIH PREDLOŽAKA ZIDNIH OSLIKA.....	95
8. ZAKLJUČAK.....	100
9. POPIS LITERATURE	101
10. RJEČNIK POJMOVA	105
11. ŽIVOTOPIS.....	110

Sažetak

Poljica su geografsko-povijesni naziv za nezavisnu pučku kneževinu koja se kasnije nazivala i republikom, a egzistirala je od svoga nastanka u 13. st. dok je Napoleonova okupacijska vojska nije ukinula početkom 19. stoljeća. Danas je od nekadašnje knežije-republike, koja je imala određenu političko-upravno autonomiju, ostao sačuvan naziv Poljica koji obuhvaća povijesno teritorijalnu cjelinu. Između ostalog Poljica baštine i brojne sakralne građevine, crkve koje su kroz povijest stanovnici Poljica gradili i obnavljali i čuvali kao dio svoga kulturnog identiteta.

Obnove interijera bile su česte, ponekad i drastične, što je rezultiralo oštećenjem, a često i uništenjem unutarnjih dekoracija, posebno zidnih oslika koji su tema ovog rada. Do sada nisu poduzeta temeljita istraživanja vezana uz zidno slikarstvo unutar crkvenih građevina na području Poljica, pa je ovaj rad doprinos proučavanju te vrste likovne baštine Poljica i svojevrsna inventura izgubljenih i očuvanih zidnih oslika, većinom dekorativnog karaktera u sakralnim građevinama na području Poljica. U tu svrhu poduzeta su konzervatorsko-restauratorska istraživanja koja su obuhvatila pregled fototeke splitskog odjela Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu te dostupne literature u svrhu proširenja spoznaja o pojavnosti zidnog slikarstva u sakralnim građevinama na području Poljica.

Uslijedilo je terensko istraživanje onih crkava gdje su zidni oslici sačuvani. Prilikom terenskih istraživanja obavljena je opsežna fotografska dokumentacija građevina, posebno unutrašnjosti uz opis zatečenog stanja. Ondje gdje su zidne slike preslikane ili dožbukane, parcijalno je izveden konzervatorsko-restauratorski zahvat sondiranja u svrhu određivanja povijesnih slojeva žbuke te stanja zidnih slika. Nakon prethodnih postupaka sve dobivene informacije objedinjene su u formi kataloga pri čemu svaka građevina-crkva čini jednu katalošku jedinicu.

Kataloškim pregledom stanja očuvanosti uz pripadajuću fotodokumentaciju, olakšat će se svaki budući konzervatorsko-restauratorski rad i pomoći u potrebnim budućim zaštitnim zahvatima, posebno u određivanju popisa prioriteta zaštitnih zahvata. Stvaranje digitalnog kataloga doprinos je materijalnom i memorijskom očuvanju zidnih slika, posebno onih za koje je utvrđeno da su nepovratno oštećene ili uništene.

Summary

Poljica are the geographic-historical name for an independent folk principality, later referred to as the Republic, and has existed since its inception in the 13th Century until the abolition of Napoleon's army at the beginning of the 19th Century. Today it has remained the name of Poljica, which includes a historically territorial entity from the former reign of the Republic, which had a certain political and administrative autonomy. Among other things, Poljica's heritage are numerous sacral buildings, churches that inhabitants of Poljica builded and renovatd trough history, treasuring them as part of their cultural identity.

Renovation of the interior of the churches were frequent and sometimes drastic, resulting in damage and often destruction of interior decoration, especially wall paintings that are the subject of this work. So far no investigative and documentary works dealing with the programmatic scheme of Poljica wall paintings within churches have been undertaken, so this work contributes to the study of this kind of artistic heritage of Poljica and inventory of lost and preserved wall paintings, mostly the decorative ones in sacral buildings in Poljica. For that purpose, conservation-restoration research was carried out, including an overview of the archival records and photo-documentation of the Croatian Institute for Conservation in Split and the available literature for the purpose of expanding the knowledge of the appearance of wall paintings in sacral buildings in Poljica.

Following procedure was a field research of those churches where the wall paintings were preserved. During field research, extensive photographic documentation of the building was carried out, in particular of the interior with a description of its current state. In cases where wall paintings were overpainted or covered with plaster, a conservation-restoration research of some extent was carried out for the purpose of determining the historical layers of plaster and the state of the wall paintings. After the previous procedures, all the informations obtained were merged into a catalogue form, where each building – church makes one catalogue unit.

The overview of state of preservation of the each catalog unit along with the accompanying photographic documentation will facilitate any future conservation-restoration work, especially in determining the priority list of protective measures. Digital catalog contributes to the material and memorial preservation of wall paintings if irreversible damage occurs, and handing them down to generations to come.

1. UVOD

Ovaj rad bavi se baštinom zidnog slikarstva u sakralnom graditeljstvu na području nekadašnje Poljičke knežije-republike, koja je imala određenu političko-upravnu autonomiju, a od koje se u današnje vrijeme očuvao naziv *Poljica* te njene geografsko-povijesne granice. Iako su izdane brojne publikacije koje se bave tematikom sakralnog graditeljstva u Poljicima, do sada nisu poduzeta temeljita istraživanja o postojanju i stanju zidnih oslika u sakralnim građevinama. Stoga, cilj ovog rada je prikupljanje informacija i stvaranje temeljnog kataloga o postojanju i stanju zidnih oslika koji su nedjeljivi dio arhitektonske cjeline sakralnih objekata na području Poljica.

Prvo poglavlje rada posvećeno je povijesnom razvoju Poljica, počevši od najranijih tragova života na tom području do ukidanja Poljičke knežije-republike kao značajne prekretnice u njenoj povijesti, ali i godinama što slijede sve do današnjih dana.

U drugom poglavlju navedeni su primjeri starokršćanskog sakralnog graditeljstva na području Poljica na čijim se temeljima nastavilo starohrvatsko graditeljsko djelovanje. Da bi se dobio jasniji uvid u slijed događaja, opisani su neki od primjera starohrvatskih crkava s pripadajućim grobljima s osvrtom na kulturu stećaka. Opsežniji razvoj sakralnog graditeljstva uslijedio je u 14. i 15. stoljeću, a svoj vrhunac doživljava nakon oslobođenja od Osmanlija. U ovom poglavlju također su obuhvaćene sakralne građevine nastale nakon ukinuća Poljičke Republike.

U trećem poglavlju slijedi popis crkava na području Poljica u kojima su postojali i/ili još uvijek postoje zidni oslici. Navedeni su i primjeri onih crkava u kojima zidne slike nisu očuvane, a najčešće su stradale u obnovama unutrašnjosti crkava, naročito tijekom 20. st. Pri tome su dragocjeni bili podaci fototeke Konzervatorskog odjela u Splitu i Hrvatskog restauratorskog zavoda u Splitu. Na temelju arhivskih fotografija dan je opis oštećenih ili uništenih zidnih oslika. Usporedbom arhivskih fotografija sa zatečenim stanjem prilikom terenskog istraživanja ustanovljeno je u kojim crkvama su zidne slike u međuvremenu uništene. Stoga je četvrto poglavlje posvećeno važnosti dokumentacije u konzervaciji – restauraciji, dok je šesto poglavlje posvećeno katalogizaciji preostalih očuvanih zidnih oslika kao rezultat terenskog istraživanja s opisom zatečenog stanja. Ondje gdje se sumnjalo na

postojanje zidnih slika koje su s vremenom preslikane ili dožbukane, provedeno je sondažno istraživanje¹ kako bi se potvrdilo njihovo postojanje.

Nova fotografska dokumentacija, kao i nekoliko primjera digitaliziranih crteža pojedinih dekorativnih uzoraka zidnih oslika, bit će sastavni dio njihove katalogizacije. Katalog bi tako trebao postati važan izvor informacija i dokument praćenja nastalih promjena u svrhu očuvanja zidnih oslika.

U osmom poglavlju donesen je zaključak ovog rada te iznesen doprinos koji je rad dao za struku, kojoj su predočene relativno malobrojne ali vrlo značajne informacije o baštini zidnog slikarstva uglavnom dekorativnog karaktera u sakralnim građevinama na području Poljica.

1.1 SMJEŠTAJ I POVIJEST POLJICA

Poljica su nekada političko-upravni, a danas tek geografsko-povijesni pojam koji obuhvaća dio današnje srednje Dalmacije čije se granice približno mogu smjestiti na područje koje tvori trokut između gradova Splita, Omiša i Trilja, među kojima se nalazi planina Mosor. Ime dolazi od malih vrtača, okruglastih „poljacama“ koje su deminutiv imenice „polja“ iz čega proizlazi „poljica“. Riječ je o plodnoj zemlji koja „izvire“ iz krševitih mosorskih stijena, takozvanih „škrapa“, koje su specifična pojava za poljički kraj koji se proteže na 250 četvornih kilometara.²

Poljica, čije su povijesno-teritorijalne granice ostale sačuvane, dijele se na Donja (Primorska), Srednja (Završka) te Gornja (Zagorska) Poljica. Najsjevernija granica proteže se uz rijeku Cetinu od sela Gardun prema vodopadu Gubavica kod Zadvarja, te se nastavlja niz tok Cetine sve do njenog ušća. Ondje se granica nastavlja, prateći obalnu liniju Jadranskog mora u smjeru sjeverozapada do ušća rječice Žrnovnice, prateći uzvodno njen tok do sela Žrnovnice. Okvirna zapadna granica proteže se linijom koju sjeverozapadnim hrptom planine Mosor i dalje prema rijeci Cetini. Tijekom povijesnog razvoja ova teritorijalno-upravna

¹ Sondažno istraživanje za potrebe ovog rada obuhvatilo je parcijalno istraživanje manjih zidnih površina, zbog ograničenja vremenom te s obzirom na podatke dobivene opservacijom zatečenog stanja i uvidom u dokumente fototeke Konzervatorskog odjela u Splitu i Hrvatskog restauratorskog zavoda u Splitu.

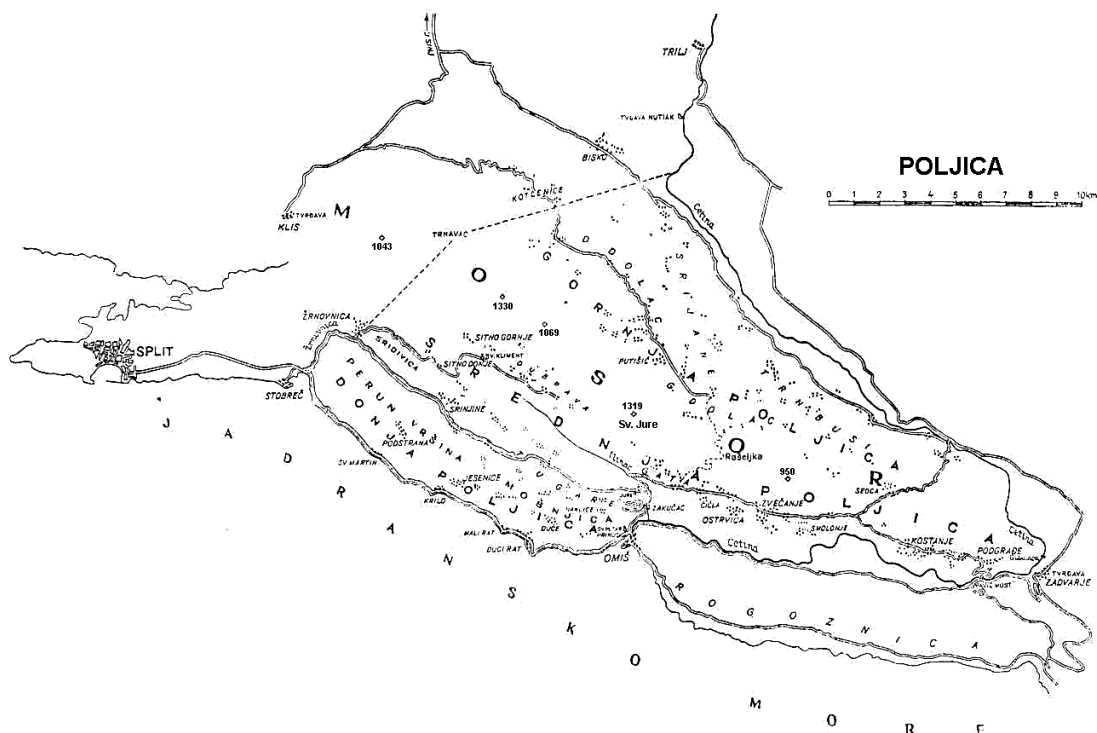
² Pivčević, Ivan, *Povijest Poljica*, Društvo Poljičana sv. Jure, Priko 1996., 1.

cjelina nazivala se isprva župom, a kasnije kneževinom kojoj je na čelu bio knez. Teritorij se dijelio na dvanaest katuna,³ koji su se imenovali prema nazivu vodećeg sela.⁴

Gornja Poljica: Dolac Donji i Gornje Polje (Putišići, Srijane, Trmbusi).

Srednja Poljica: Kostanje (Predgrađe, Seoca, Smolonje), Zvečanje, Čišla (Ostrvica), Gata (Zakučac, Naklice), Dubrava (Zastinje, Račnik), Sitno i Srinjine (Osić, Čažin Dolac, Ume)

Donja Poljica: Duće (Truše), Jasenice i Podstrana.

Slika 1. Mapa Poljica. (<http://www.almissa.com/republicofpoljica.htm>) (pristupljeno 29.1.2019.)

Područje Poljica bilo je naseljeno još su u doba prapovijesti o čemu svjedoče arheološki nalazi u Sitnom Gornjem, gdje je pronađena sjekira koja pripada kretskejoj epohi grčke kulture (2000.-1500. p.n.e.)⁵.

³ Dvanaest katuna su: Donji Dolac, Gornji Dolac, Sitno, Dubrava, Gata, Čišla, Zvečanje, Kostanje, Srinjine, Jesenice, Podstrana i Duće.

⁴ Mihanović, Frane, *Sabrani radovi o crkvenom graditeljstvu*, Poljica, godišnjak Poljičkog dekanata, Gata 1997., 114.

Kuvačić Ižepa, Mate, *Poljica, putovanje kroz povijest i krajolik*, Naklada Bošković, Split 2002., 33.

⁵ Kuvačić-Ižepa, M., op.cit., 15.

Grčka kolonizacija Jadrana nije obuhvatila teritorij Poljica, ali su domicilni Iliri, odnosno pleme Delmati, preko grčkog naselja Epetion na mjestu današnjeg Stobreča, održavali trgovinsku razmjenu s Grcima pa su tako uz obalu Donjih Poljica pronađeni arheološki nalazi grčkih vaza, kaciga i koljenica.

Intenzivna rimska kolonizacija Jadrana počinje nakon konačnog sloma otpora Delmata 9. godine poslije Krista pa se tako osnivaju rimska naselja Naresta (Sumpetar), Gedate (Gata), te Pituntium (Podstrana), a iz rimskog naselja Oneum razvio se Omiš, o čemu svjedoči pisani spomenik iz 52. g.n.e.⁶ Brojni arheološki nalazi svjedoče o inkulturaciji Ilira i brojnih doseljenika koji su u okviru jedinstvenog rimskog carstva, a u blizini glavnog grada provincije Dalmacije Salone, i na području Poljica ostavili brojna svjedočanstva bogate rimske kulture.

Propašću Rimskoga carstva i teritorij Poljica zahvaćaju temeljite društveno-političke promjene u okviru kojih se doseljavaju Hrvati. Legenda navodi da su trojica braće, sinovi hrvatskog kneza Miroslava; Krešimir, Tišemir i Elem, došavši polovicom 10. stoljeća iz tadašnje hrvatske Bosne, utemeljili Poljica, smjestivši se na području Ostrvice i Zvečanja. S vremenom su podijelili vladavinu i teritorij na tri dijela. Krešimir je vladao u Dubravi, a teritorij mu je zauzimao područje od Graca do Žrnovnice. Tišemir je zauzeo Srednja Poljica do Zadvarja, dok je Elem zavladao teritorijem Gornjih Poljica.⁷

U 11. stoljeću, točnije 1015. godine, za vrijeme kralja Krešimira, Poljica postaju župa koja je od početka odvojena od Splita. Splitski plemić Petar Crni, rodom iz Tugara, kupuje brojne zemlje na području Poljica te podiže crkvu i značajni benediktinski samostan sv. Petra u Selu⁸ (na području današnjeg Sumpetra) iz čije župe potječu hrvatski kraljevi Slavić i posljednji hrvatski kralj Petar Svačić.⁹

U političkim previranjima u presizanju nad Dalmacijom, između politički raslojenog hrvatskog kraljevstva te slobodnih dalmatinskih komuna s jedne strane i Venecije i Ugarskog kraljevstva s druge, došlo je 1102. godine do hrvatsko-ugarske nagodbe koja se reflektirala na čitav hrvatski povijesni teritorij. U svemu tome ni Poljica nisu ostala pošteđena.

Od samog osnutka župe Poljica prate je brojna previranja oko teritorija naročito sa susjednim Splitom. Sam je sveti Arnir, tadašnji splitski biskup u presizanju oko teritorija,

⁶Kuvačić-Ižepa, M., op.cit., 17.

⁷Erber, Tulio, *Poljička knežija*, Društvo Poljičana sv. Jure, Priko 2010., 19.

⁸Pera, Miroslav, *Poljički statut*, Književni krug, Split 1988., 218.

⁹Kuvačić-Ižepa, M., op.cit., 19. ; Domljan, Žarko, *Omiš i Poljica*, Naklada Ljevak, Zagreb 2006., 143.

godine 1180. na području Dubrave, stradao od ruku Poljičana, koji su ga kamenovali u nastojanju da zadrže vlastitu samoupravu i samostalno raspolaganje zemljom.¹⁰ Iz te želje za samostalnošću proizlazi Poljički statut, jedan od najznačajnijih povijeno-pravnih dokumenata napisanih u hrvatskoj povijesti. Statut je nastao 1332. kao odgovor na neslaganje s ugarskom vladavinom pod kraljicom Elizabetom te željom da im se sudi po vlastitim, ranije usvojenim usmenim uredbama.¹¹

Hrvatskougarska vladavina pod kraljem Ludovikom I. Anžuvincem nastojala je u 14. stoljeću vratiti otuđene teritorije pod vladavinom Venecije, te u Poljica šalje plemiće Jurja Rajčića i Jurja Dražojevića da osnaže hrvatskougarsku vlast. Dolaskom novog plemstva na područje Poljica dogodila se nova društvena diferencijacija. Društvo se podijelilo na poklonike pridošlog plemstva te na one koji su se smatrali starijim plemstvom – potomcima trojice braće, utemeljitelja Poljica. Iz te podjele proizašli su specifični nazivi za poljičko plemstvo; Ugričići – rodonačelnici pridošlog hrvatskougarskog plemstva te Didići – starije pridošlo hrvatsko plemstvo podrijetlom iz Bosne. Bez obzira na međusobne netrpeljivosti, zajedničkim upravljanjem uspjeli su održati svoju političko-upravnu autonomiju.¹²

Konačnim zauzimanjem Dalmacije, odnosno kupovinom, Mlečani su 1420. godine i formalno njome zavladaali. No Poljičani su uspjeli i pod njima osigurati potvrdu svoga Statuta koji im je jamčio očuvanje unutarnje samouprave i povlastica.¹³

Isto to vrijedilo je i za osmanlijske osvajače kojima je put prema Hrvatskoj otvoren padom Bosne 1463., a na teritorij Poljica dolaze 1500. godine. Poljica su više stoljeća stiješnjena između Venecije i Osmalija uspjela održati svoju autonomiju premda ju je vrlo često valjalo braniti i krvlju. Među mnogobrojnim primjerima otpora osmanlijskoj vlasti posebno se ističe junaštvo Mile Gojsalić.¹⁴ U suradnji s Mlečanima, Poljičani sudjeluju u vojnoj akciji za povrat kliške tvrđave od Turaka, pod vodstvom braće Marjanović. Uslijedila je osmanlijska odmazda te je brojno stanovništvo Poljica prisiljeno izbjeći u primorske dijelove ili ih se sili čak na otoke. Zanimljivo je napomenuti da odbjegli popovi glagoljaši upravo u tom valu iseljavanja na Braču grade samostanski kompleks pustinja Blaca.¹⁵ Osim u borbama za klišku tvrđavu, Poljičani se udružuju s Mlecima u borbama za tursku tvrđavu

¹⁰Domljan, Žarko, op.cit.,143.

¹¹ Kuvačić-Ižepa, M, op.cit.,21.

¹² Kuvačić-Ižepa, M. op.cit., 23.

¹³ Pivčević, Ivan, *Sabrani radovi o Poljicima*, Društvo Poljičana sv. Jure, Priko 2008., 104.

¹⁴Mila Gojsalić je bila poljička djevojka rodom iz Kostanja, koja je prema legendi uslijed turske okupacije ušla u šator Ahmed Paše, te bakljom zapalila barutanu. Njezin junački potez je olakšao pobjedu Poljičana nad Turskom okupacijom. Legenda o Mili Gojsalić je poslužila nastanku brojnih pjesničkih i književnih ostvarenja te opera.

¹⁵Kaštelan, Jure, *Svjetlost Dalmacije*, Ex Libris, Zagreb 2007., 132.

Duare kod Zadvarja, te sinjsku tvrđavu Kamičak (1686.), oba puta s uspješnim ishodom. Bitka kod Sinja konačno oslabljuje osmanlijsku nadmoć te je ona bila najava njihova povlačenja iz većeg dijela Dalmacije. To se dogodilo trinaest godina kasnije, sklapanjem mira u Sremskim Karlovcima, kojim je Venecija ponovo zavladała Poljicima.¹⁶

Napoleonov imperijalistički pohod na Europu nije zaobišao ni Mletačku Republiku i Dalmaciju pod njenom upravom. Nakon niza od četiri stotine godina mletačke vlasti, raspadom Republike 1797. godine te mirom između Francuske i Austrije započinje kratkotrajno razdoblje tzv. prve austrijske uprave u Dalmaciji, koja nije dirala poljičke povlastice. Nije ni imala vremena, jer je u kratkom razdoblju izgubila vlast nad Dalmacijom. Naime, Napoleon je nastavio pohod, a Mir u Požunu 1805. osigurao mu je vlast i nad Dalmacijom. Uspostavom francuske uprave ukidaju se brojne stoljetne Republike, pa uz ranije slomljenu Veneciju pada Dubrovačka Republika. U takvim vojno-političkim okolnostima posljednji poljički knez pozdravlja francuske vlasti s nadom uvažavanja njihova Statuta, kojim su do sada uvijek uspijevali osigurati vlastitu autonomiju. No prvi francuski upravitelj Dalmacije, Vizenzo Dandolo, nije uvažio poredak i povlastice koje Poljičani uživaju. Potajno, u udruženju sa splitskim vicedelegatom Dominikom Garaginom, planira strategiju ukidanja autonomije. Poljičani, uvidjevši prijetnju, udružuju se s ruskim snagama u ustanku na Split. Ustanak nije uspio, a odmazda francuske vojske je bila brza i pogubna. Ubrzo nakon ustanka u Split dolazi maršal Marmont, kojemu Dandolo predaje dekret o raspodjeli poljičkog teritorija. Dekret je konačno ozakonjen 21. rujna 1807. po kojem se Poljica dijele na tri dijela između splitske, sinjske i omiške općine, te su točno određene međusobne teritorijalne granice tih općina. Time se nakon više od četiri stotine godina i formalno dokinuo Poljički statut sa svim svojim običajno-formalno-pravnim učincima. Slomom francuskih vlasti 1813. uspostavlja se druga austrijska vladavina¹⁷, koja nije uvažila nastojanja Poljičana da ponovno povrate povlastice i unutarnju samoupravu. Stoga, Poljica i dalje ostaju razdijeljena između tri općine u skladu s odlukom iz francuske vladavine.¹⁸ Jedan od vodećih razloga protivljenja austrijske vlasti ponovnom uspostavljanju Poljičke Republike jest zaostalo gospodarsko stanje Poljica. U narednim desetljećima može se pratiti nastojanje poboljšanja infrastrukture te preseljenje stanovništva iz zagorskih u priobalna naselja.

¹⁶Kuvačić-Ižepa, M. op.cit., 25.

¹⁷Lakuš, Jelena, *Dalmacija i Austrijsko Carstvo prve polovine 19. stoljeća: pisana riječ u službi stvaranja poslušnih i lojalnih građana*, Povijesni prilozi, vol. 43, br. 43, Zagreb 2012., 237.

¹⁸Erber, Tulio, *Poljička knežija*, Društvo Poljičana sv. Jure, Priko 2010., 120.

U tu svrhu 1869. godine izgrađena je priobalna cesta na relaciji Split – Omiš. Preseljenje stanovništva, koje se najbolje može pratiti iz primjera Donjih Poljica, uvjetovano je brojnim faktorima. Intenziviralo se obrađivanje vinograda uz priobalje, zbog olakšanog transporta izvoza vina iz novonastalih pomorskih luka, poput Krilo i Orij Jesenice te Sv. Martina. Poljički narod nalazi izvor prihoda u novim tvornicama u priobalju, poput tvornice cijanida i karbida izgrađene 1913. godine u Dugom Ratu. U godinama između dva svjetska rata čak 42% stanovnika Donjih Poljica živi u priobalnim naseljima, a u desetljećima nakon dolazi do gotovo potpunog napuštanja zagorskih sela. Blizina jadranske magistrale te brz dolazak do radnog mjesta, kao i prijevoz poljoprivrednih kultura u brzorastuće gradove poput Splita i Zagreba željezničkom infrastrukturom, uvjetuje sustavnu depopulaciju zagorskog dijela Poljica. Ubrzani razvitak turizma 70-ih godina prošlog stoljeća otvara nove mogućnosti i prosperitet priobalnih naselja, koji je u današnje vrijeme jedan od glavnih grana privrede.¹⁹

1.2 USTROJSTVO POLJIČKOG NARODA I POŠTOVANI POLJIČKI STATUT

Poljičani su bili jednostavan narod koji se pretežno bavio poljoprivredom i stočarstvom. Živjeli su u jednostavnim kamenim kućama, dok su siromašniji seljaci živjeli u potleušicama.²⁰ Svoju kulturu prenosili su usmenom predajom (brojne narodne pjesme i pripovijetke) te preko drugih kulturnih običaja poput vezenja i plesa.

Poljički narod bio je podijeljen na tri društvena sloja:

- Slobodno seljaštvo – njih je činilo oko 80% naroda. Slobodno seljaštvo imalo je zemlju u vlastitom posjedu te su pridržavali sva politička prava.
- Vlastela i Didići – najviši, plemićki društveni sloj koji je sačinjavao 10% stanovništva.
- Kmetići – narod koji je živio na zemlji poljičkih plemića, također 10 % stanovništva.²¹

Na čelu knežije vladao je „veliki knez“, koji je demokratski biran u Gatima na dan svetog Jurja, zaštitnika Poljica (23. travnja). Za tu se prigodu okupljao „Obćeni skupni zbor“ (vrhovni organ vlasti), koji bi velikog kneza odabrao između 12 katunara (malih knezova) koje je prethodno izabrala Narodna skupština. Nakon izbora, prethodnik bi svom nasljedniku

¹⁹ Baučić, Ivo, *Preseljavanje stanovništva iz podgorskih u priobalska naselja na primjeru Donjih Poljica*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971., 67.

²⁰ Ivanišević, Frano, *Poljica-narodni život i običaji*, Društvo Poljičana sv. Jure, Priko 2006., 67.

²¹ Pivčević, Ivan, *Sabrani radovi o Poljicima*, Društvo Poljičana sv. Jure, Priko 2008., 343. ; Kuvacić-Ižepa, M., op.cit., 32.

u posjed predao škrinjicu koja je sadržavala *Poštovani Statut*, zlatnu dukalu te veliki i mali poljički pečat, važne simbole suverenosti i slobodne Poljičke knežije zvanu još i Republika.²²

Poljički statut (*Poštovani Statut*) bio je pravni dokument, a danas prvorazredni povijesno-pravni pisani spomenik, na kojem su postavljeni temelji unutarnje samouprave Poljičke Republike.²³ Statut je sadržavao odredbe kojima definira obilježja vlasti, društveno-gospodarske odnose te norme ponašanja. Statut je postao važećim u 14. stoljeću pa sve do ukidanja Poljičke Republike.²⁴ U tom vremenskom razdoblju dokument je prošao kroz promjene i nadopune (redakcije) te nikada nije dovršen. Najstariji primjerak Poljičkog statuta iz 1440. nalazi se u HAZU-u.²⁵

²²Pivčević, Ivan, *Sabrani radovi o Poljicima*, Društvo Poljičana sv. Jure, Priko 2008., 346,347, 348.

²³Kaštelan, Jure, *Svetlost Dalmacije*, Ex Libris, Zagreb 2007., 146.

²⁴Klarić Mirko, *O Poljičkoj samoupravi*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 43, 2/2006., 153.

²⁵Mihanović, Frane, *A short review of the history of the ancient Republic of Poljica*, Matica Hrvatska, Split 1994., 43.

Slika 2. Poljički statut.

(<https://www.dugirat.com/novosti/87-aktualnosti/13610-204-obljentnica-pada-poljike-republike-v15-13610>)

2. SAKRALNO GRADITELJSTVO NA PODRUČJU POLJICA

Dolaskom kršćanstva na područje tadašnje provincije Dalmacije, već na prijelazu iz 3. u 4. stoljeće, čije je središte bilo koncentrirano unutar glavnog grada provincije u Saloni, započinje tradicija kršćanskog sakralnog graditeljstva. Iz glavnog grada kršćanstvo se širilo te se do 6. stoljeća proširuje na najudaljenija područja provincije Dalmacije.²⁶ Materijalni svjedoci tog širenja upravo su starokršćanske bazilike, čiji su primjeri otkriveni i na području Poljica. Arheološkim istraživanjima potvrđeno je postojanje starokršćanskog kompleksa koji između ostalog obuhvaća crkvu iz 6. stoljeća, nad čijim temeljima danas počiva Crkva svetog Ciprijana u Gatima.

Slika 3. Crkva svetog Ciprijana u Gatima.

Gornja slika: arheološka istraživanja 1982. godine. Donja slika: stanje nakon konzervacije 1991. godine.

(Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2017.)

²⁶Radonić Jeličić, Jasna, *Gata crkva Justinijanova doba*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split 1994., 11.

Starokršćanska crkva je centralnog tlocrta građena u okviru Justinijanove rekonkviste, a nadograđivana je i proširivana u romaničkom i gotičkom razdoblju.²⁷ Jedan od izričaja starokršćanske umjetnosti jest zidno slikarstvo, te su prilikom istraživanja u južnoj apsidi i istočnom zidu pronađeni ostaci zidnih slika rađenih fresko metodom slikanja, a radi se većinom o geometrijskim i floralnim motivima.²⁸

Slika 4. Ranokršćanske freske. (Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2017.)

²⁷Domljan, Žarko, *Omiš i Poljica*, Naklada Ljevak, Zagreb 2006., 43.

²⁸Radonić Jeličić, J., op.cit., 157.

Slika 5. Ranokršćanske freske. (Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i konzervatorskog odjela u Splitu, 2017.)

Ostali primjeri ranokršćanskog sakralnog graditeljstva obuhvaćaju Crkvu svetog Petra u Sumpetru iz koje se razvio benediktinski samostanski kompleks od velikog značaja u srednjem vijeku. Na temeljima bazilike iz 5. stoljeća, čiji se zidovi još uvijek naziru, nalaze se specifične dvojne crkve Sv. Stjepana i Sv. Ante u Jesenicama.²⁹

Prvi hrvatski doseljenici po dolasku na područje Poljica krajem 6. stoljeća susreću se s konglomeratom ilirske i rimske kulture.³⁰ Hrvati bivaju pokršteni u prvom valu pokrštavanja te započinju s gradnjom vlastitih bogomolja.

Tri su najstarije crkve na području Poljica koje potječu iz starohrvatskog doba; crkve Sv. Maksima u Jesenicama, Sv. Jure na mosorskom vrhu Perun te Sv. Jure nad Podstranom. Oko tih crkvi, izuzev Sv. Jure na mosorskom vrhu Perun, razvila su se starohrvatska groblja. Pojava stećaka nije rijetka na području Poljica, a ponegdje uključuje *čimatorije* pripadajućih crkvi, kao što je to slučaj kod primjerice Crkve sv. Klementa u Sitnom Gornjem te Crkve svetog Luke evanđelista u Trnbusima. Brojni grobovi pripadajuće Crkve Gospe u Siti pokriveni su ležećim stećcima, a na jednom se nalazi najčešće te najstarije religijsko obilježje – zvijezda s polumjesecom. Stećci su ponegdje poslužili kao građevinski materijal. Oltarna menza u Crkvi sv. Marka u Dućama sagrađena je od ležećeg stećka na kojem se još nazire šesterokraka zvijezda s polumjesecom. Od ostalih obilježja na stećcima na području Poljica

²⁹ Radonić Jeličić, J., op.cit., 239.

³⁰ Mihanović, Frane, *Sabrani radovi o crkvenom graditeljstvu*, Poljica godišnjak poljičkog dekanata, 1997., 112, 113.

ističu se polumjesec s kosirom, osmerokraka zvijezda, istokračni križ s raširenim krajevima te stećci s glagoljaškim natpisima.³¹

Glagoljicom se pisalo pod utjecajem svećenika tzv. „popa glagoljaša“ koji su djelovali u Poljicima. Oni su nositelji nekih od najstarijih hrvatskih kršćanskih tradicija te su se, osim glagoljicom, služili i staroslavenskim jezikom. U Poljicima su utjecali na vjerski život, poučavali su čitanje i pisanje te su se bavili poljodjelstvom.³² Osim popova Glagoljaša (koje je, usput rečeno, splitsko svećenstvo podcjenjivalo u njihovu djelovanju) u Poljicima su djelovali drugi crkveni redovi s osnovanim samostanima; benediktinci u Sumpetru, augustinci u Podgrađu, franjevci na Lipoglavi u Gatima itd.³³ U Poljicima je djelovalo 19 župa od kojih je svaka crkva u župi imala jednu ili više osnovanih bratovština koje su sudjelovale u vjerskom i društvenom životu.³⁴

U srednjem vijeku su na sakralno graditeljstvo utjecali graditelji i klesari izvan Poljica, što potvrđuje sporazumni dokument iz 1377. o gradnji Crkve sv. Martina u Jesenicama, čiji su izvršitelji splitski graditelji.³⁵ Pod hrvatskougarskom vladavinom u 14. stoljeću, izaslano plemstvo potiče gradnju crkvi te renovaciju i proširenje postojećih crkvi na području Poljica, te se u periodu od jednog stoljeća u svakom selu gradi barem jedna crkva.³⁶

Dragocjene podatke o Poljičkim crkvama u 16. stoljeću daje Ivan Tonko Mrnavić, papin pohoditelj, koji u svojim vizitacijama, između ostalog, prikuplja i bilježi podatke o broju crkava u pojedinim župama.³⁷ Važne podatke prilikom vizitacija u 18. stoljeću ostavljaju u svojim pohodima nadbiskupi, koji su u vremenskom razdoblju od jednog stoljeća obavili deset vizitacija poljičkih župa.³⁸

Sakralno graditeljstvo doživljava procvat dolaskom mirnijih vremena nakon potiska Osmanlija u 17. i 18. stoljeću kada je podignut najveći broj crkava, koje su, za razliku od

³¹Škobalj, Ante, *Obredne gomile*, Sveti Križ, Čiovo 1970. 117,131,191.

³²Mihanović, Frane, *A short review of the history of the ancient Republic of Poljica*, Matica Hrvatska, Split 1994., 36.

³³Pera, Miroslav, *Poljički statut*, Književni krug, Split 1988., 218, 219.

³⁴Nazor, Ante, *Split i Poljica u 14. i 15. st.*, Književni krug, Split 2015., 78. ; Pera, M. op.cit., 220.

³⁵Fisković, Cvito, *Utjecaj Dioklecijanova mauzoleja na kasnije graditeljstvo*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Novinsko-izdavačko poduzeće „Slobodna Dalmacija, Split 1952. 183.

³⁶Domljan, Žarko, *Omiš i Poljica*, Naklada Ljevak, Zagreb 2006.,118.

³⁷ Crtica o povijesti Poljica (s naglaskom na selo Podgrađe) (<https://www.dugirat.com/kultura/119-tradicija/23649-crtica-o-povijesti-poljica-s-fokusom-na-selo-podgrade>) (pristupljeno 25.1.2019.)

³⁸Vlašić, Danko, *Vizitacije poljičkih župa u XVIII stoljeću*, Crkva u svijetu, Split 1995., 5.

svojih prethodnica, prostranije, s većim prozorima i vratima.³⁹ Starije crkve tada su proširene i obnovljene.

Danas su poljičke crkve pod pripadnošću Splitsko-makarske nadbiskupije, točnije pod Poljičkim Dekanatom koji je osnovan kao spomen na 150. godišnjicu ukidanja Poljičke Republike. Na teritoriju Poljica podignuto je 106 crkava uz brojne kapelice. Statistički gledano, srednja Poljica broje najviše crkvi, dok mjesta Tugare i Jesenice imaju najviše crkvi od svih ostalih Poljičkih mjesta, njih dvanaest.

Preseljenjem stanovništva Donjih Poljica iz zagorskih u primorska naselja u 19. i 20. stoljeću, započinje gradnja brojnih novih crkava. Među njima spominjemo crkvu svetog Petra Apostola na Sumpetru, sagrađenu 1911. godine. Crkve sagrađene u zadnjih 50 godina nova su Župna crkva svetog Ante i Gospe od Snijega u Dućama (1982.), Crkva svetog Nikole Biskupa u Krilu (1989.), Župna crkva svetog Josipa u Dugom Ratu (1989.) itd. U Srednjim i Gornjim Poljicima su također građene novije crkve te je zabilježen pokret obnova starih crkava.

Poljičke crkve većinom su jednostavne jednobrodne građevine bačvasto nadsvođene unutrašnjosti, građene od klesanog kamena sa zvonikom na preslicu iznad pročelja te rozetom na pročelju. Takve jednostavne crkvice u većini slučajeva imaju četvrtastu apsidu ili svetište, no nađu se i one crkve sa šesterokutnim, osmerokutnim ili pak polukružnim svetištem.⁴⁰ Čest je slučaj gradnje crkvi na temeljima starijih građevina, dok su postojeće crkve često obnovljane i proširivane prema potrebi župe, promjenama liturgijskih potreba i drugo.

Svako povijesno-umjetničko razdoblje nosi svoja stilska obilježja koja su i u Poljicima našla svoj put te se njihovo uklapanje u stil gradnje može uočiti na mnogim crkvama. Kao primjer izdvojila bih Crkvu sv. Marka u Dućama, koja u inicijalnoj fazi nosi obilježja romanike te se nadograđuje raznim elementima gotike poput gotičkog zvonika, jednog od najstarijih u Poljicima. Župne crkve su ipak građene velebnije, počevši od proporcija, te „urednijeg“ slaganja i klesanja kamenog materijala. Uz njih gotovo uvijek stoji podignuti zvonik, ili specifičan nadsvođen ulaz na pročelju. Kamen koji se koristio za gradnju crkvi je „domaći“ kamen, kojeg količinski ne nedostaje u mosorskom masivu. Materijal koji se koristio za presvođivanje crkvi je sadra, specifična po lakoj obradi i oblikovanju, a nabavljala se uz rijeku Cetinu.⁴¹

³⁹ Mihanović, Frane, *Sabrani radovi o crkvenom graditeljstvu*, Poljica godišnjak poljičkog dekanata, Split 1997., 178.

⁴⁰ Mihanović, F., op. cit., 178.

⁴¹ Mihanović, Frane, *Crkva svetog Ivana Krstitelja u Gatima*, Poljica, god. IV, br. 4, Gata 1979., 178.

Važno je napomenuti da su brojne poljičke crkve kroz 20. stoljeće podlegle obnovama koje ne nastavljaju tradicionalni, stoljetni način graditeljstva. Nestankom tradicionalnih zanata ili jednostavno nebrigom, u novije vrijeme prilikom obnova koriste se materijali koji se teško ili nikako ne mogu uklopiti u zatečeno stanje te autentično arhitektonsko i graditeljsko okruženje, a to su mahom cement, moderni krovni materijal, kamene ploče za oblaganje zidova itd. O tome je u „Poljicima“ pisao don Frane Ivanišević, razočarano spomenuvši obnovu Crkve svetog Klementa kao „degradirajuću“ i „nestručnu“ zbog niza faktora, no ponajviše zbog uporabe cementa. Naime, na fasadi Svetog Klementa krajem 1980-ih godina izvedeno je fugiranje crnim cementom, s materijalom koji, prema autoru, Sveti Klement „ne trpi“.⁴²

3. ZIDNO SLIKARSTVO U SAKRALNIM GRAĐEVINAMA NA PODRUČJU POLJICA

Nedugo nakon osnutka Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju započinje sustavno popisivanje kulturnih dobara u dotada neistraženim područjima Dalmacije, pa tako i u Poljicima. Konzervatorski zavod za Dalmaciju 50-ih godina prošlog stoljeća zadužuje Nevenku Bezić Božanić⁴³ za evidenciju stanja na području Poljica. Evidentiraju se i opisuju sakralne građevine, s posebnom pažnjom na pokretni crkveni inventar.⁴⁴ Snimljene crno-bijele fotografije s terenskih istraživanja organizirane su u kartoteci pohranjenoj u današnjem Konzervatorskom odjelu Split Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

Tek se djelomično pozornost posvećivala detaljnom fotografiranju zidnih slika, što se može vidjeti iz priloženih fotografija koje obuhvaćaju cjelinu ponutrice crkve, a tek poneke prikazuju detalj/e zidnih slika, poput onih u crkvama Sv. Marka, Sv. Klementa i Rođenja Blažene Djevice Marije u Tugarama. Ciljevi evidencije spomenika započete 1945. godine bili su popisivanje, proučavanje i zaštita dotad neistraženih kulturnih dobara kao prioritet te potom ponovno valoriziranje vrijednosti zabilježenih kulturnih dobara, inventarizacija i evidencija pokretnih kulturnih dobara.⁴⁵ Budući da su Poljica u počecima evidencije spadala u

⁴²Mihanović, Frane, *Sveti Klement i njegove muke*, Poljica, god. XVIII, br. 18, Gata 1993., 232.

⁴³Nevenka Bezić Božanić bila je od 1949. do 1967. godine zaposlena u Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju. U svom bogatom radnom stažu posvećuje se, između ostalog, evidenciji, inventarizaciji i popisu kulturnih dobara brojnih dalmatinskih otoka i dalmatinske zagore, među kojima i Poljica. Jedna je od zaposlenika zaduženih za uređenje današnje fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu.

⁴⁴Šustić, Sandra, *Djelovanje Cvite Fiskovića na zaštiti i restauraciji povijesnoga slikarstva i skulpture na hrvatskoj obali*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016., 105.

⁴⁵Šustić, S., op.cit., 108.

„najzabitija“, i što je još važnije, neistražena područja⁴⁶ do kojih se u tadašnje vrijeme teško dolazilo, možda je i razumljivo da se zbog obujma posla pozornost nije mogla posvetiti svakoj zidnoj slici. Evidencija se provodila tako da se prvo započinjalo s popisom sakralnih građevinama na području određenog mjesta te je potom uslijedio popis i opis važnijih pojedinačnih kulturnih dobara unutar istog.⁴⁷

Budući da na području Poljica postoji velik broj crkva i crkvice, njih 106, provedeno je konzervatorsko-restauratorsko istraživanje s eliminacijskim postupkom. Za tu potrebnu napravljen je popis svih crkvi na području Poljica podijeljenih na Gornja, Srednja te Donja Poljica. Popis je sortiran u tablicu u koju se upisuje + (prisutnost oslika) ili – (bez oslika). Istraživanje je započelo konzultacijama s izv. prof. art. Juricom Matijevićem s Odsjeka za konzervaciju i restauraciju, smjer štafelajno slikarstvo i polikromirano drvo, koji je za potrebe vlastite doktorske disertacije osobno obišao i proučio dokumentaciju većine crkvi te u njima uočio postojanje zidnih slika ili izvorne žbuke.

Ovim eliminacijskim postupkom istraživanje se svelo na dvanaest crkvi u kojima su s velikom sigurnošću očuvani zidni oslici, što će se u konačnici potvrditi terenskim istraživanjem. Istraživanje spomenutih crkvi u potrazi za detaljnijim informacijama započelo je posjetom Hrvatskom restauratorskom zavodu i Konzervatorskom odjelu u Splitu te pregledom pisane i fotografske dokumentacije. Pregledom postojećih kartoteka fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu utvrđeno je postojanje zidnih slika u više crkava na području Poljica.

U Gornjim Poljicima: Crkva svetog Luke u Trnbusima.

U Srednjim Poljicima: Župna crkva Porođenja Blažene Djevice Marije u Tugarama, Crkva svetog Klementa u Sitnom Gornjem, Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Podgrađu te Župna crkva svetog Ciprijana u Gatima.

U Donjim Poljicima: Crkva svetog Marka u Dućama te Crkva svetog Maksima u Jesenicama.

Unatoč evidentiranju kulturnih dobara, danas se može samo pretpostaviti u kojoj mjeri su poljičke crkve bile oslikane, budući da postojeći podaci o obnovama te radovima na njima rijetko sadrže podatke o postojanju zidnih slika i/ili dekorativnih uzoraka apliciranih na zidovima. Prilikom obnova malobrojni su oslici ostali sačuvani. Obnove su često uključivale i

⁴⁶Šustić, S., op. cit., 104.

⁴⁷Šustić, S., op.cit., 109.

proširenje crkve te izmjenu žbuke, pri čemu je zanemarena potreba za očuvanjem zidnih oslika. Ondje gdje postojeća žbuka nije zamijenjena, čest je slučaj prebojavanja postojećih zidnih oslika.

Od dvanaest crkvi u kojima je zabilježeno postojanje zidnih oslika, njih devet je uvedeno u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

U tablici 1. navedene su one crkve koje su uvedene u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske te godina njihovog uvođenja u isti. Usporedbom datuma nastanka arhivske fotografije s datumom gubitka zidnih oslika, što uključuje razne faktore poput primjerice obnove unutrašnjosti, te stavljajući podatke u kontekst s datumom uvođenja određene crkve u Registar, moguće je dobiti saznanja o razvoju događaja, primjerice jesu li oslici u nekoj crkvi uklonjeni prije ili poslije uvođenja u Registar, koji je vremenski razmak nastanka arhivskih fotografija, obnove crkve itd.

Crkva uvedena u registar kulturnih dobara	Godina uvođenja crkve u registar kulturnih dobara	Godina nastanka arhivske (ih) fotografije s oslicima	Godina obnove Gubitak oslika Rekonstrukcija oslika Restauracija oslika Prebojani/ožbukani oslici	Oznaka dobra
Stara župna crkva svetog Luke evanđelista u Trnbusima		/	1984.	Z-6294
Crkva svetog Klementa u Sitnom Gornjem	1968. Registar nepokretnih spomenika kulture	1974., rujan 1985.	?	
Crkva svetog Roka u zaseoku Ume		/	2007.	Z-4647
Crkva Bezgrešnog Začeca Marijina u zaseoku Truša		/	?	Z-6774

Župna crkva porođenja Blažene Djevice Marije u Tugarama		1964?, 1974., i 1985.	1997.-1999.	Z-6299
Crkva svetog Ciprijana u Gatima		14.7.1962.	1966.	Z-5595
Crkva svetog Maksima u Jesenicama		23.7.1960.,22.8.1972	2006.	Z-6283
Crkva svetog Marka u Dućama		1986.	2006.	Z-6291
Crkva svetog Ante u Dućama			2015? 2018.	Z-3589

Tablica 1. Pregled crkava uvedenih u registar kulturnih dobara.

U tablici 2. navedene su one crkve koje nisu uvedene u registar kulturnih dobara.

Crkve koje nisu uvedene u registar kulturnih dobara	Godina nastanka arhivske fotografije s oslicima	Godina obnove Gubitak oslika Rekonstrukcija oslika Prebojani oslici
Crkva Presvetog Trojstva u Sitnom Donjem	/	Originalni oslici su očuvani
Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Podgrađu	1955.	1955.-1958.
Crkva Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije u Jesenicama	/	?

Tablica 2. Pregled crkava koje nisu uvedene u registar kulturnih dobara.

4. DOKUMENTACIJA

Dokumentacija u konzervaciji-restauraciji jest sustavno i cjelovito prikupljanje, obrađivanje i bilježenje svih relevantnih podataka koji se odnose na kulturno dobro prije, tijekom i nakon konzervatorsko-restauratorskog zahvata.⁴⁸ Ona je prvi korak k valjanom i sveobuhvatnom konzervatorsko restauratorskom zahvatu, uključuje opis te povijesne činjenice vezane za kulturno dobro, uzima u obzir kontekst i okolinu u kojem se kulturno dobro nalazi te kako isti na njega utječu. Prije svakog konzervatorsko-restauratorskog zahvata na kulturnom dobru, valja pribaviti dokumente koji su u „direktnoj vezi s kulturnim dobrom“.⁴⁹ Za potrebe ovog rada tražena su odobrenja konzervatorskog odjela u Splitu za istraživanje te eventualne radove na kulturnom dobru, uz suglasnost župnika.

Dokumentacija se dijeli na pisanu (alfanumeričku) i slikovnu dokumentaciju, koja se dijeli na fotografsku, film i video te grafičku dokumentaciju. Grafičkoj dokumentaciji se također pridaju izvedbe u računalnim programima (Adobe Photoshop, Auto Cad i dr.) te termografske snimke. Fotografska dokumentacija daje nam uvid u zatečeno stanje zidnih oslika i građevine u kojoj se oni nalaze. Fotografijom je potrebno dokumentirati cjelinu te detalje gdje su vidljiva oštećenja, onečišćenja, alternacija boje itd. Sve faze radova na kulturnom dobru trebaju biti fotodokumentirane.

5. TERENSKO ISTRAŽIVANJE I ZATEČENO STANJE

Terenskim istraživanjem valja potkrijepiti i proširiti informacije dobivene pregledom dokumentacije, arhivskih fotografija i ostalih podataka o kulturnom dobru. Pri terenskom istraživanju napravljena je opsežna fotografska dokumentacija koja uključuje fotografiranje sakralne građevine izvana te njene okoline, naročito ukoliko se oko crkve razvilo groblje. Fotografiranje unutrašnjosti sakralne građevine započinje od krupnog plana prema detaljima, pri čemu se nastoje zabilježiti svi eventualni znakovi propadanja.

Jedan od najznačajnijih faktora propadanja jest vlaga, koja je izravni uzročnik ili posrednik propadanja u kombinaciji s primjerice štetnim solima koje se mogu naći u

⁴⁸Bosnić, Krešimir, *Konzervacija i restauracija zidnih slika i mozaika*, Interna skripta, Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu, Split 2016., 6.

⁴⁹Milošević, Sanda, *Novi model elektroničkoga dokumentiranja i dugoročnoga čuvanja podataka u konzervatorsko-restauratorskoj djelatnosti*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016., 21.

materijalu ili dospjeti iz tla.⁵⁰ To su složeni procesi koji utječu na stanje građevine te njihovo poznavanje i prepoznavanje valja pokušati zabilježiti pri opisivanju zatečenog stanja. Dijagnostika nije predmet ovog rada, no ponekad su golim okom (vizualnim pregledom) uočljivi procesi poput pojava cvjetanja soli, područja vlaženja, biološki obraštaj i drugi, koje valja fotografski zabilježiti.

Budući da zidne slike i građevina čine neodvojivu cjelinu, vrlo je važan kontekst (okolina) u kojem se građevina nalazi te kako vanjski faktori mogu utjecati na građevinu te samim time na zidne slike.

Sondiranje je konzervatorsko-restauratorski istraživački zahvat s ciljem utvrđivanja postojanja zidnih oslika te povijesnih slojeva žbuke. Sondiranje je potrebno provesti ondje gdje je pregledom dokumentacije utvrđeno postojanje zidnih oslika koji su s vremenom preslikani, s ciljem utvrđivanja povijesnih slojeva žbuke i oslika.

Terensko istraživanje prethodilo je sondažnim istraživanjima, tako da su one crkve gdje je uočena potreba za sondažnim istraživanjima dvaput posjećene. U sljedećim potpoglavljima pružen je kronološki slijed terenskih istraživanja po datumu te opis sondažnih radova u onim crkvama gdje je taj zahvat izveden.

6. KATALOG ISTRAŽENIH CRKAVA NA PODRUČJU POLJICA

6.1 Crkva svetog Luke evanđelista u Trnbusima

6.1.1 Vanjski opis crkve

Crkva se nalazi zapadno od centra sela te joj pripada groblje ograđeno ogradom na kojem se nalaze dva stećka. Smatra se da crkva potječe iz 16. Stoljeća, a nekoć je služila kao župna crkva. Tlo na kojem je crkva podignuta je sakralni lokalitet naziva Moče. Riječ je o jednostavnoj kamenoj građevini s kvadratnom apsidom te zvonikom na preslicu za jedno zvono. Na pročelju crkve nalazi se glavni i jedini ulaz. Crkva nema rozetu već jednostavni kružni otvor na pročelju, kao i na sjevernoj i južnoj strani po sredini vanjskih zidova.

⁵⁰Malinar, Hrvoje, *Vlaga u povijesnim građevinama*, Ministarstvo Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb 2003., 11,12,13.

Dvostrešni krov crkve obložen je sadrom. Dužina broda iznosi osam metara dok je apsida duga tri metra. Širina crkve iznosi pet metara.⁵¹

Slika 6. Crkva svetog Luke evanđelista (Nicolina Lovrić,2018.)

6.1.2 Opis unutrašnjosti crkve

Unutrašnja i vanjska obnova crkve izvedena je 1984. godine pod župnikom don Antom Delićem, a završena tokom župnikovanja don Josipa Lončara.⁵² Crkva sv. Luke je uvedena u registar kulturnih dobara pod oznakom Z-6294. Unutrašnjost crkve je nadsvođena šiljastim svodom. Crkva ima po dva polukružna prozorska otvora na sjevernom i južnom zidu. Od

⁵¹ Splitsko Makarska nadbiskupija - Župa sv. Luke ev. (<https://smn.hr/trnbusi>) (pristupljeno 29.1.2019.)

⁵² Mihanović, Frane, *Sabrani radovi o crkvenom graditeljstvu*, Poljica godišnjak poljičkog dekanata, Gata 1997., 123.

inventara u crkvi se nalazi drveni oltar u svetištu crkve te drveno stubište koje vodi na drveni kor u zapadnom dijelu crkve.

6.1.3 Zatečeno stanje

U crkvi sv. Luke tek se mjestimično, no u gotovo svim dijelovima, uočavaju zidni oslici pod bijelim naličjem, po svoj prilici oni dekorativnog elementa nastalih upotrebom predložaka, tzv. „šablona“. Oslici su najočitiiji na trijumfalnom luku te u svetištu crkve, gdje je vidljiv cvjetni dekorativni uzorak na narančastoj podlozi.

Slika 7. Dekorativni zidni oslici na trijumfalnom luku crkve sv. Luke u Trnbusima (Nikolina Lovrić, 2018.)

U svetištu, na području luka, uočava se prisutnost istog oslika, također uz prisustvo još jednog dekorativnog uzorka. Radi se o repetirajućim grančicama narančaste boje unutar linija žute i tamno smeđe boje. U svetištu je prisutno tamno plavo obojenje. Moguće je da u svetištu postoji više slojeva, tj. ciklusa zidnih oslika, te se uočava da su oba dekorativna uzorka u prošlosti bili prebojani. Na nosivoj konzoli na sjevernom zidu uočava se dekorativni oslik crvene boje ispod ispucanog naličja.

Slika 8. Dekorativni zidni oslici u svetištu crkve Sv. Luke u Trnbusima. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 9. Trag dekorativnog zidnog oslika na konzoli. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 10. Crkva sv. Luke u Trnbusima, pogled prema zapadu (Nikolina Lovrić, 2018.)

6.1.4 Vrsta istraživanja

U crkvi svetog Luke u Trnbusima obavljeno je terensko istraživanje 9. svibnja.2018.

6.1.5 Vrsta zahvata

Fotografska dokumentacija *in situ*.

6.1.6 Prijedlog daljnjih zahvata

Budući da su dekorativni zidni oslici vidljivi, valjalo bi utvrditi opseg širenja istih kroz sondažno istraživanje. Provesti dijagnostička istraživanja; analize prisutnosti štetnih soli u žbuci kroz laboratorijske analize. Provesti termografska istraživanja vanjštine i unutrašnjosti crkve u svrhu određivanja mjesta vlaženja i biološkog obraštaja. Sumirati podatke dobivene navedenim istraživanjima u izvještaj nakon čega bi se mogao izraditi prijedlog/elaborat zaštite.

6.2 Župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Tugarama

6.2.1 Vanjski opis crkve

Ova crkva podignuta je na povijesnom lokalitetu Tugare, na mjestu stare crkve, 1739. godine. Na pročelju crkve nalazi se glavni ulaz iznad kojeg je uklesan reljef s prikazom

nadbiskupa Ante Kačića sa štapom u lijevoj ruci, dok mu je desna ruka podignuta na blagoslov. Ispod reljefa nalazi se natpis na bosančici koji potvrđuje da se radi o spomenutom biskupu te o godini gradnje crkve. Na pročelju se također nalazi osmerokraka rozeta te na vrhu mali pravokutni prozor zatvoren Andrijinim križem. S južne strane crkve, u 19. st., podignut je četvrtasti, masivni zvonik visine 15 metara. Crkva je u potpunosti dovršena 1753. godine, a posvećena 23. svibnja 1754.⁵³

Slika 11. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Tugarama

*Preuzeto s :(<http://crkve.klajo-blog.com/blog/2017/04/23/crkva-rodenja-blazene-djevice-marije-tugare-2/>)
(pristupljeno 29.1.2019.)*

6.2.2 Opis unutrašnjosti crkve

Fotografije iz fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu koje su nastale u razmaku od približno deset godina, prikazuju unutrašnje zidove, trijumfalni luk, svetište te bačvasti svod crkve dekorirane zidnim oslicima. Prva fotografija nastala je 1964. godine, uslijedila je ona nastala 1974. te naposljetku 1984. godine.

⁵³ Splitsko Makarska nadbiskupija – župa Porodenja BDM – Tugare (<https://smn.hr/tugare>) (pristupljeno 29.1.2019.)

Prevladavaju cvjetni dekorativni uzorci koji se protežu uzduž pilastra, iznad vijenca (koji odjeljuje početak svoda) te ispod vijenca (gdje se nalazi polukružna niša s oltarom). Svod je vjerojatno bio dekoriran zvjezdicama na plavoj podlozi, kojeg uokviruje rubna traka s nizom ponavljajućih cvjetića koje odjeljuje vertikalna crta. Uočava se i uzorak imitacije pravilnih, horizontalno uslojenih ploča, što bi mogla biti imitacija zidne obloge.

Slika 12. "Tugare Župna crkva Unutrašnjost"

(Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2017.)

Slika 13. "Tugare Župna crkva Glavni oltar".

(Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2017.)

6.2.3 Zatečeno stanje

Uvidom u fotografije iz fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, vidljivo je da su zidni oslici u potpunosti uklonjeni, a prema dostupnoj literaturi koja upućuje na izvedene radove pretpostavlja se da su zidni oslici uklonjeni u razdoblju od 1997. do 1999. godine. Stoga nije provedeno terensko istraživanje u župnoj crkvi u Tugarama te se istraživanje fokusiralo na one crkve gdje su sa sigurnošću očuvani zidni oslici.

6.2.4 Vrsta istraživanja

Istraživanje je obuhvatilo pregled fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu te pregled dostupne literature o crkvi. Zidni oslici su vjerojatno uklonjeni prilikom obnove unutrašnjosti crkve koja je trajala u razdoblju od 1997. do 1999.⁵⁴, sudeći prema usporedbi fotografija iz fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu.

⁵⁴ Crkve u Tugarima (<https://www.naklice.hr/crkve-u-tugarima/>) (pristupljeno 28.1.2019.)

6.2.5 Prijedlog daljnjih istraživanja

Ustanoviti gdje su se u crkvi nalazili zidni oslici te napraviti virtualnu (računalnu) rekonstrukciju izgubljenih oslika prema fotografijama iz fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu koja će poslužiti boljem poznavanju povijesti crkve.

6.3 Crkva svetog Roka u zaseoku Ume

6.3.1 Vanjski opis crkve

Crkva svetog Roka nalazi se na uzvisini u malom zaseoku Ume koji spada pod mjesto Tugare. Ova crkva također se spominje prilikom posjete nadbiskupa Cupillija⁵⁵ Poljicima 1711. godine. Crkva je sagrađena nakon oslobođenja od Turaka, tijekom druge polovice 17. stoljeća. Crkva svetog Roka je jednostavna, jednobrodna građevina od kamena klesanca s kvadratnom apsidom, te zvonikom na preslicu i šesterolisnom rozetom na pročelju. Rozeta je specifična zbog raznih izvedbi arhitektonske plastike koji se na njoj pojavljuju, poput pletera, križa, ljudskog i životinjskog lika, medaljona s različitim upisima itd. Iznad rozete nalazi se kamena glava, tzv. maskeron.

⁵⁵Splitski nadbiskup Stjepan Cupilli (Venecija 1659. - Split 1719.) bio je trogirski biskup te potom splitski nadbiskup. Poznat je po svojim „vizitacijama“ po Dalmaciji u kojima posvećuje veliku pažnju sakralnim građevinama.

Slika 14. Crkva svetog Roka u Umama (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 15. Detalj rozete i maskerona na pročelju crkve svetog Roka. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Krov crkve je dvostrešni, prekriven kamenim pločama dok je unutrašnjost nadsvođena šiljastim svodom. Dužina crkve je deset metara, a širina pet metara i 70 centimetara.⁵⁶ Uz crkvu se nalazi suhozid, koji naglašava put do crkve.

⁵⁶ Splitsko Makarska nadbiskupija – župa Porođenja BDM – Tugare (<https://smn.hr/tugare>)

6.3.2 Opis unutrašnjosti crkve

Unutrašnjost crkve nadsvođena je šiljastim svodom. U svetištu se nalazi drveni polikromirani barokni oltar sa oltarnom palom pod autorstvom slikara i drvodjelje Mateja Otonija.⁵⁷ Na zapadu se nalazi drveno stubište koje vodi na drveni kor.

U unutrašnjosti crkve s desne strane na kamenoj pregradi se nalaze tri natpisa na kartonskim pločicama koje su izradili pripadnici bratovštine sv. Roka Tugare-Ume. Prema zapisu, geometrijski i floralni zidni oslici u crkvi sv. Roka nastali su početkom 19. stoljeća.

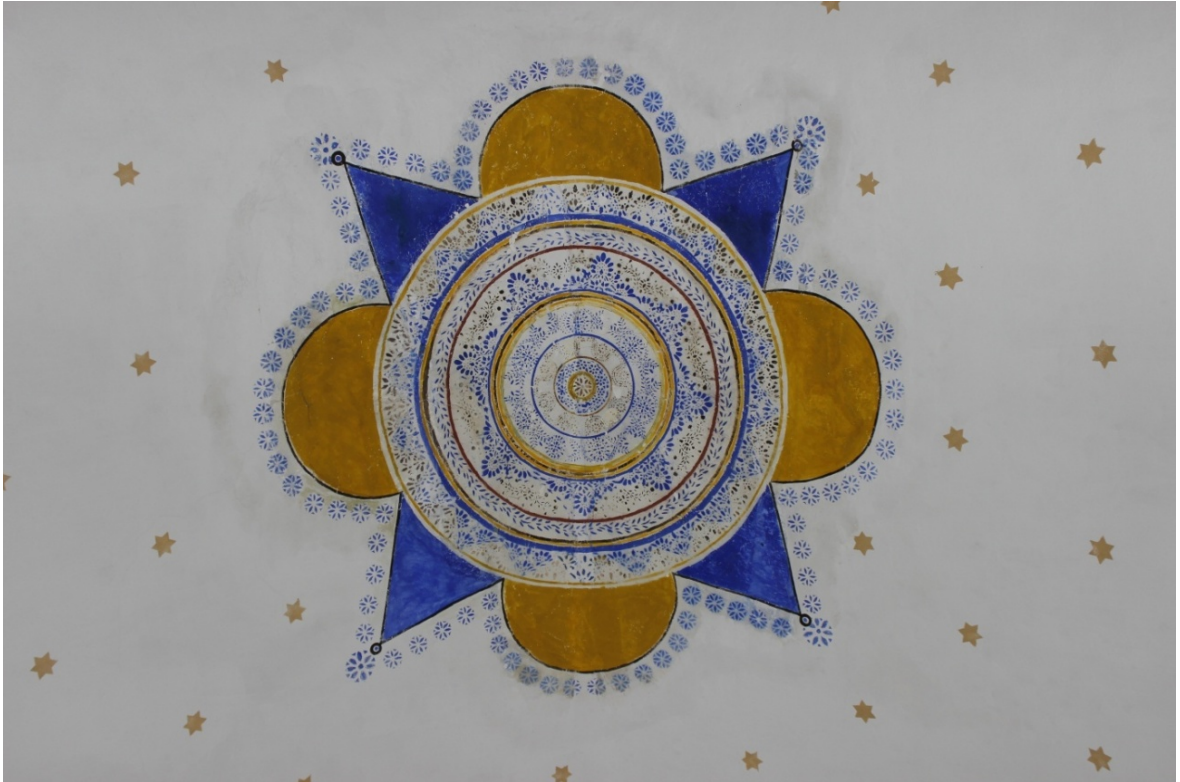
Unutrašnjost crkve je ožbukana te se unutar svetišta, na svodu i bočnim zidovima uočavaju dekorativni zidni oslici nastali tehnikom kartonskih predložaka. Na zidovima se radi o kompoziciji koja od tla započinje vertikalnim nizom vitica na kojima se nalazi cvijeće i lišće zlatno-žute boje, a završava tamno crvenom bordurom iznad koje se u horizontalnom nizu u pravilnim razmacima uočava kompozicija ornamenata odijeljena isprekidanim crticama. Na području ispod drvenog kora kompozicija pak završava zlatnom bordurom iznad koje se u horizontalnom nizu u pravilnim razmacima pojavljuju osmerolisni cvjetovi koje odjeljuju četiri vertikalne crtice ili pak pravokutni oblik.

⁵⁷Tomić, Radoslav, *Slikar Mate Otoni Napoli*, znanstveni rad, Institut za povijest umjetnosti, vol. 38., br.38., Zagreb 2014. (pristupljeno 28. 01. 2019.) 104.
Mirjam Sunara, Sagita, *Matej Otoni, Oltar iz crkve svetog Roka u Umama, Tugare*, seminarski rad (http://www.e-insitu.com/download/02_text04_03.pdf) (pristupljeno 28.01. 2019.) 12.

Slika 16. Crkva svetog Roka u Umama, pogled prema istoku s ulaza. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Na šiljastom svodu, koji je prožet šesterokrakim zlatno-žutim zvijezdama, nalazi se medaljon, pozicioniran istočno prema spoju svoda s trijumfalnim lukom. Medaljon se sastoji od niza koncentričnih krugova plave i zlatno-žute boje, između kojih je apliciran dekorativni predložak biljnog motiva, također u kombinaciji plave i zlatno-žute boje. Naposljetku iz kruga „izlaze“ četiri trokuta plave boje te četiri polukrugova zlatne boje. Cijela kompozicija uokvirena je plavim cvjetićima koji prate njen oblik.

Slika 17. Medaljon na svodu crkve svetog Roka u Umama. (Nikolina Lovrić 2018.)

Zidovi svetišta ukrašeni su vertikalnim linijama u pravilnim razmacima između kojih se nalaze vertikalno uslojeni cvjetovi. Tu kompoziciju na pola dijeli horizontalna linija. Svod svetišta je također ukrašen šesterokrakim zlatno-žutim zvijezdama.

Slika 18. Crkva svetog Roka u Umama, svetište. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Crkva nije zaštićena kao pojedinačno kulturno dobro već je navedena pod brojem Z-4647 u sklopu ruralne cjeline Ume.

6.3.3 Zatečeno stanje

U Crkvi svetog Roka 2007. godine izvršena je sustavna sanacija konstruktivnih i građevinskih oštećenja, nakon čega se pristupilo zaštitnim i rekonstruktivnim radovima na zidnim oslicima. Stara je žbuka zbog oronulosti otučena te je postavljena nova žbuka kao podloga za rekonstruktivne zahvate.

U donjoj polovici bočnih zidova uočava se pojava cvjetanja soli te uzročno time mjestimično osipanje bojanog sloja, osobito na spoju s trijumfalnim lukom, gdje se cvjetanje soli proteže cijelom dužinom zida. Na svodnim oslicima u svetištu uočava se pojava vlage u obliku tamnih mrlja, kao i u brodu crkve. Oko medaljona se uočava tamni obrub koji je zapravo „granica“ između očuvane, izvorne žbuke te one nove. Izvorna žbuka medaljona nije uklonjena u spomenutim radovima 2007. godine te vjerojatno sadrži veću koncentraciju topivih soli u odnosu na okolnu, noviju žbuku. Pojava tamnih mrlja prisutna je na trijumfalnom luku.

Slika 19. Područje cvjetanja soli i osipanja bojanog sloja (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 20. Svodni oslici u svetištu, pojava tamnih mrlja (Nikolina Lovrić, 2018.)

6.3.4 Vrsta istraživanja

Terensko istraživanje u crkvi svetog Roka obavljeno je 13. lipnja 2018. Samim istraživanjem nastojalo se uvidjeti u promjene nastale od konzervatorsko-restauratorskih zahvata 2007. godine te iste fotografski zabilježiti i ponuditi u opisu zatečenog stanja.

6.3.5 Vrsta zahvata

Fotografska dokumentacija.

6.3.6 Prijedlog daljnjih zahvata

Budući da je od zahvata prošlo deset godina, ustanoviti redoviti „monitoring“, tj. nadgledanje stanja oslika u pravilnim vremenskim razmacima (dva puta ili jednom godišnje) te zabilježiti nastale promjene.

6.4 Crkva Bezgrešnog Začeca Marijina u zaseoku Truše

6.4.1 Vanjski opis crkve

Crkva je sagrađena 1599. godine, dok je nadbiskup Cupilli prilikom posjeta 1711. godine navodi kao posvećenu crkvu. Riječ je o jednobrodnoj crkvi duljine osam metara i 80 centimetara i širine pet metara i 50 centimetara građene od kamena klesanca sa zvonikom na preslicu za jedno zvono. Na pročelju se nalazi glavni ulaz te umjesto rozete jednostavni kvadratni otvor. S južne strane crkve postoji pobočni ulaz te prozorčić.⁵⁸ Dvostrešni krov crkve prekriven je kamenim pločama. Sa zapadne, istočne i južne strane crkva je ograđena kamenim zidom, dok na sjevernoj strani vrlo blizu pored crkve nalazi kamena kuća. Crkva je uvedena u registar kulturnih dobara pod oznakom Z-6774.

⁵⁸ Splitsko Makarska nadbiskupija – župa Porođenja BDM – Tugare (<https://smn.hr/tugare>) (pristupljeno 29.1.2019.)

Slika 21. Crkva Bezgrešnog Začeca Marijina u Truši (Nkolina Lovrić, 2018.)

6.4.2 Opis unutrašnjosti crkve

Unutrašnjost crkve nadsvođena je šiljastim svodom. U crkvi se nalazi polikromirani oltar datiran 1854. godine koji je djelo Mate Otonija⁵⁹ te drveni polikromirani kor na zapadu. Zidovi su ožbukani i u potpunosti prebojani bijelim naličem, dok je na šiljastom svodu iznad svetišta očuvan medaljon s dvije vrste dekorativnih uzoraka apliciranih u kružnoj formi, koje međusobno odjeljuju tri linije zelene, crvene i modre boje. Motiv u sredini medaljona prikazuje lik bijele golubice na zelenkastoj pozadini na kojoj se nalazi šest naizmjenično prikazanih cvjetova.

⁵⁹Tomić, Radoslav, *Slikar Mate Otoni Napoli*, znanstveni rad, Institut za povijest umjetnosti, vol. 38., br.38., Zagreb 2014. (pristupljeno 28. 01. 2019.) 108.

Slika 22. Medaljon s prikazom golubice. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Značajnije otkriće zidnih oslika, osim medaljona, nalazi se na mjestu ljuštenja naličja na sjevernom zidu prema zapadu na visini od cc 75 centimetara. Radi se o dekorativnim oslicima bordo boje.

6.4.3 Zatečeno stanje

Prisutne su zone mjestimičnog ljuštenja i osipanja slojeva u tolikoj mjeri da dopiru do sloja žbuke, koje se u najvećoj mjeri nalaze na sjevernom zidu prema svetištu, što ukazuje na moguće probleme sa solima koje započnu razorno djelovanje uz prisutnost vlage.

6.4.4 Vrsta istraživanja

Terensko istraživanje obavljeno je 8. ožujka 2018. godine.

6.4.5 Vrsta zahvata

Mehaničkim čišćenjem skalpelom otvorene su tri sonde na sjevernom zidu na mjestima ljuštenja naličja, kojim se utvrdilo postojanje minimalno tri sloja boje – bijela (nalič), zatim plava te naposljetku oker. Spoznajama s prethodnog terenskog posjeta u ovom sondažnom istraživanju planski se nastojalo dobiti što više informacija o dekorativnom zidnom osliku na sjevernom zidu. Spomenuti oslici nalaze se pod tri sloja boje – bijelom (nalič), plavom te oker bojom. Sam dekorativni uzorak s cvjetnim motivima nalazi se na narančastoj podlozi. Mjestimično je boja dekorativnih oslika bila jako vezana za nalič, točnije uz noviji sloj boje, što je otežavalo sondiranje. Konačno, po završetku sondiranja ustanovljena je pojavnost dva

ista uzorka, no zbog nemogućnosti uklanjanja ostatka preslika i dostupnih sredstava nije bilo moguće ustanoviti kompletnu „šablonu“. Ispod dekorativnog uzorka nalazi se rubna linija (bordura) koja se u pravilnim razmacima odvaja te ponovno nastavlja.

Slika 23. Dekorativni zidni uzorak. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Kada je sondiranje završeno, uzorak je precrtan na melinex foliju.

6.4.6 Prijedlog zahvata

Budući da je boja dekorativnih oslika mjestimično izrazito vezana za nalič, što otežava tok sondiranja, valja ustanoviti način kemijskog čišćenja, tj. uklanjanja naličja, osobito na području sjevernog zida gdje se nalazi dekorativni cvjetni uzorak, da bi se sačuvala i dokumentirala cjelokupna šablona.

6.5 Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Podgrađu

6.5.1 Vanjski opis crkve

Crkva je sagrađena na mjestu starije crkve 1756. godine, a posvećena 13. lipnja 1762. godine. O oba događaja svjedoče uklesani datumi na vanjskom zidu crkve te iznad glavnog ulaza. Crkva je kroz godine doživjela brojne dogradnje i proširenja. Renovacija crkve radi proširenja, kao i renovacija unutrašnjosti crkve, započela je 1955. i trajala do 1958. godine. U tom razdoblju crkva je proširena za šest metara i 40 centimetara; prema tome današnje mjere

crkve iznose 21 metar po dužini te sedam metara po širini crkve⁶⁰. Smatra se da su u tom razdoblju obnove uklonjeni zidni oslici.

Slika 24. Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Podgrađu (<https://smn.hr/podgrade> (pristupljeno 29.1.2019.))

6.5.2 Opis unutrašnjosti crkve

Teško je opisati što prikazuju nekadašnji oslici, jer je fotografu očito cilj bio prikazati cjelokupni izgled unutrašnjosti crkve s pogledom prema svetištu (što se može zaključiti prema opisu fotografije). No to je dovoljno da se uoče zidni oslicima trijumfalnom luku te u svetištu crkve, gdje su vidljiva dva medaljona s nedokučivim prizorom. Fotografije su nastale 1955. godine.

⁶⁰ Splitsko Makarska nadbiskupija – župa Uznesenja BDM – Podgrađe (<https://smn.hr/podgrade>) (pristupljeno 29.1.2019.)

Slika 25. „Podgrađe-Unutrašnjost župne crkve“.

(Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2017.)

Slika 26. „Podgrađe - Unutrašnjost župne crkve“.

(Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2017.)

6.5.3 Zatečeno stanje

Uvidom u dostupnu literaturu, pretpostavlja se da su zidni oslici uklonjeni u vremenu obnove crkve, u razdoblju od 1995. do 1958. godine. Stoga nije provedeno terensko istraživanje u župnoj crkvi u Podgrađu te se istraživanje fokusiralo većinski na one crkve gdje su sa sigurnošću očuvani zidni oslici.

6.5.4 Vrsta istraživanja

Istraživanje je obuhvatilo pregled fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu te pregled dostupne literature o crkvi.

6.5.5 Vrsta zahvata

Nisu provedeni zaštitni zahvati.

6.5.6 Prijedlog daljnjih istraživanja

Izrada digitalne usporedbe crkve, prije i nakon obnove zajedno s pozicioniranjem izgubljenih oslika, pridonijela bi boljem poznavanju povijesti crkve.

6.6 Župna crkva svetog Ciprijana u Gatima

6.6.1 Vanjski opis crkve

Crkva je sagrađena 1750. godine na ostacima ranokršćanske bazilike iz 6. stoljeća i dviju srednjovjekovnih crkava. To je jednobrodna kamena građevina s apsidom dužine 25 metara te širine osam metara i 50 centimetara. U 19. stoljeću se nad pročeljem crkve nadograđuje četvrtasti zvonik s dva polukružna otvora i krovom piramidalnog oblika. Prilikom arheoloških istraživanja 80 – ih godina prošlog stoljeća, došlo je do poremećaja statike crkve, što je u dogledno vrijeme sanirano.⁶¹ No ono važnije za temu ovog rada jest podatak o obnovi unutrašnjosti crkve, koja je izvršena 1966. godine.

⁶¹Vidović, Mile, *Splitsko-Makarska nadbiskupija-župe i ustanove*, Splitsko-makarska nadbiskupija, Crkva u svijetu, Split 2004., 406.

Slika 27. Crkva sv. Ciprijana u Gatima. (<https://www.smn.hr/nadbiskupija/44-poljicki-dekanat/476-gata>) (pristupljeno 13.2.2019.)

6.6.2 Opis unutrašnjosti crkve

Prema arhivskoj fotografiji nastaloj prije spomenute obnove (14.7.1962.) te onoj po završetku obnove zaključuje se da su zidne slike, koje se mogu vidjeti na trijumfalnom luku, uništene. Što su prikazivale zidne slike u crkvi Sv. Ciprijana može se donekle iščitati iz priložene fotografije.

Na trijumfalnom luku nalaze se dva anđela okrenuta prema Križu koji se nalazi između njih. Anđeli u podignutim rukama drže kalež u koje kapa Kristova krv s križa.

Crkva je uz pripadajuće groblje uvedena u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

Slika 28. "Gata-župna crkva".

(Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2017.)

6.6.3 Zatečeno stanje

Uvidom u dostupnu literaturu pretpostavlja se da su zidni oslici uklonjeni u vremenu obnove crkve 1966. godine. Stoga nije provedeno terensko istraživanje u župnoj crkvi u Podgrađu te se istraživanje fokusiralo većinski na one crkve gdje su sa sigurnošću očuvani zidni oslici.

6.6.4 Vrsta istraživanja

Istraživanje je obuhvatilo pregled fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu te pregled dostupne literature o crkvi.

6.6.5 Vrsta zahvata

Nisu provedeni zaštitni zahvati.

6.6.6 Prijedlog daljnjih istraživanja

Izrada digitalne usporedbe unutrašnjosti crkve prema fotografijama fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu prije i nakon obnove, zajedno s pozicioniranjem izgubljenih oslika, pridonijela bi boljem poznavanju povijesti crkve.

6.7 Crkva svetog Klementa, pape i mučenika u Sitnom Gornjem

6.7.1 Vanjski opis crkve

Crkva sv. Klementa jedna je od najstarijih crkvi Srednjih Poljica koja potječe iz 12. stoljeća. Nekoć je služila kao župna crkva. Po uzoru na stil gradnje ove crkve građene su Crkve sv. Luke u Dubravi te Crkva sv. Luke u Sitnom Donjem. Oko crkve se razvilo groblje na kojem su se ukopi vršili od same izgradnje crkve, te se većinom radi o pločama s natpisima na glagoljici. Granice starijeg groblja ograđene su zidom po naredbi nadbiskupa Cupillija 1711. godine⁶², van kojeg se groblje nastavilo širiti.

U inicijalnoj fazi crkva nosi elemente romanike; tada je crkva bila jednobrodna građevina s bačvastim svodom. U 15. stoljeću crkva se nadograđuje i povisuje, prilikom čega je podignuta prostorija nad bačvastim svodom u koju se ulazi stepenicama s vanjske, južne strane crkve. U isto vrijeme crkva dobiva gotički zvonik na preslicu s jednim zvonom, te osmerokutnu apsidu s kupolom pripojenu uz istočnu stranu crkve, građenu po uzoru na Dioklecijanov mauzolej.⁶³ Glavni ulaz u crkvu je nadsvođen dubokim bačvastim svodom, koji je kao i krov crkve prekriven sadrom.⁶⁴

U crkvi Svetog Klementa pisao se Poljički statut o čijoj je važnosti posvećen dio prethodnog poglavlja. Kroz stoljeća ova crkva je bila važno hodočasničko mjesto do kojeg su dolazili čak stanovnici Sinja i susjedne Bosne.⁶⁵ Svetom Klementu (pod snažnim kultom sv. Klementa) donosile su se zavjetne pločice (darovi) raznih dijelova tijela kao i *blaga*, budući da su Poljičanima domaće životinje u pravom smislu riječi bile blago, od kojeg se preživljavalo. Zavjetovalo se kod sveca za mnoge nakane, no najviše za zdravlje i ozdravljenje. Većina zavjetnih pločica je izrađena od srebra.⁶⁶

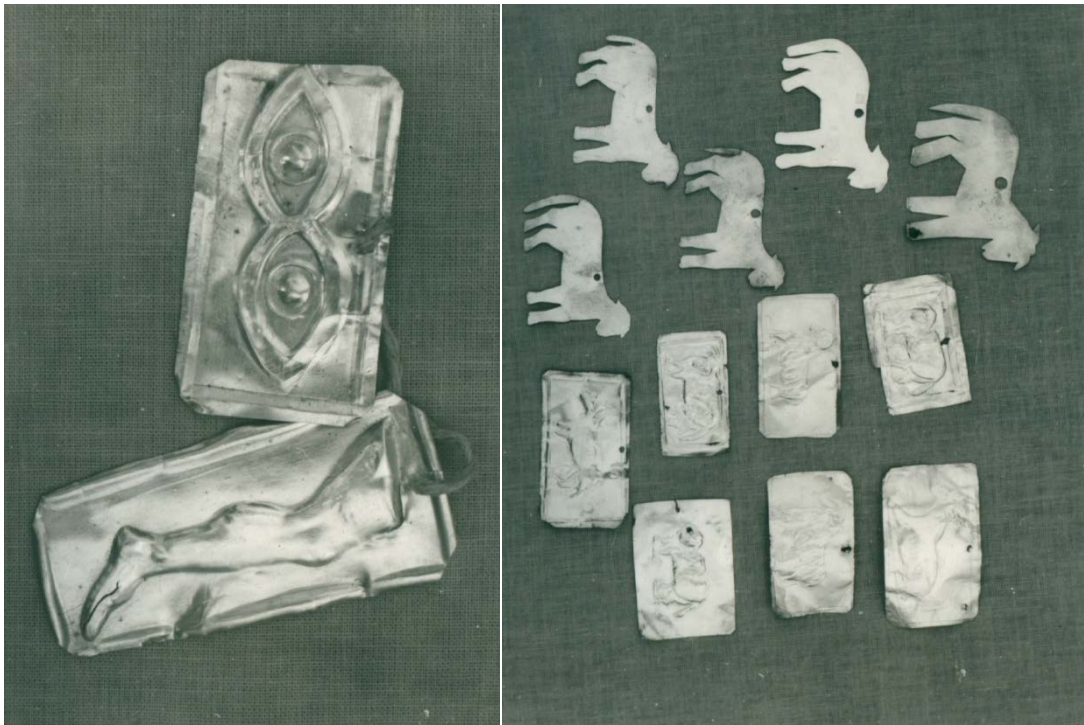
⁶²Vlašić, Danko. *Vizitacije poljičkih župa u 18. stoljeću*, Crkva u svijetu, Split 1995., 20.

⁶³Domljan, Žarko *Omiš i Poljica*, Naklada Ljevak, Zagreb 2006., 118. ; Fisković, Cvito, *Utjecaj Dioklecijanova mauzoleja na kasnije graditeljstvo*, Novinsko-izdavačko poduzeće „Slobodna Dalmacija, Split 1952., 1.

⁶⁴Splitsko Makarska nadbiskupija – Župa sv. Luke ev. – Gornje Sitno (<https://smn.hr/sitno-gornje>) (pristupljeno 29.1.2019.)

⁶⁵Alaupović-Gjeldum, Dinka, „Sveti Klement u pučkoj pobožnosti Poljica“ *Ethnologica Dalmatica*, vol. 6., br.1., Split 1997., (pristupljeno 29.1.2019.) 147.

⁶⁶Alaupović-Gjeldum, D, op.cit., 154.

Slika 29. Zavjetne pločice s prikazom dijelova tijela (lijevo) te blaga (desno). (Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2018.)

Slika 30 crkva sv. Klementa (<https://smn.hr/poljicki-dekanat/483>)

6.7.2 Opis unutrašnjosti crkve

Fotografije fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu prikazuju unutrašnjost crkve svetog Klementa, a nastale su 1974. i 1985. godine.

Romanički bačvasti svod naglašen je dekorativnim zidnim oslicima floralnog uzorka koji su međusobno odijeljeni u tri trake. Unutrašnji bočni zidovi raščlanjeni s tri lezene različito su oslikani. Na sjevernom zidu izvedena je imitacija horizontalno uslojenih ploča, s prikazom mramorizacije, dok se na južnom zidu ne uočava pojava imitacije zida, već se nalazi medaljon s nepoznatim prikazom.

Slika 31., Sv. Klement pogled iz broda prema svetištu“. (Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu 2018.)

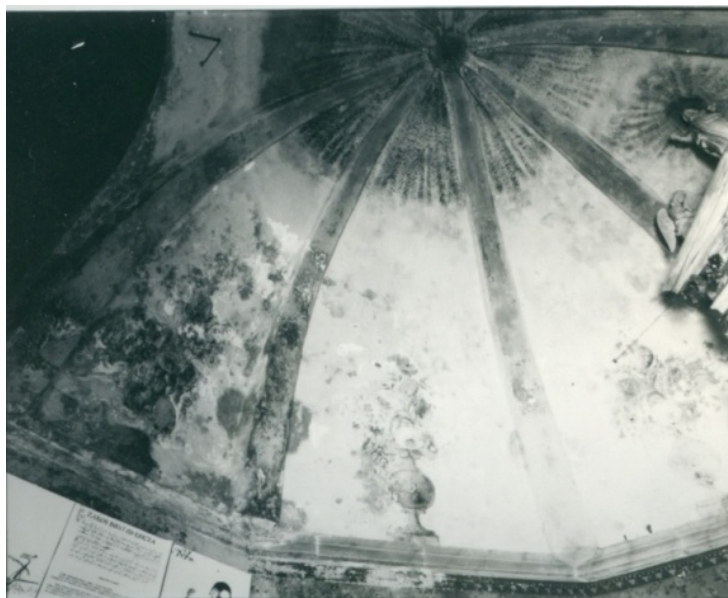

Slika 32. „Sveti Klement pogled prema brodu“. (Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2018.)

U svetištu nad kojim je osmerokutna kupola raščlanjena rebrima, nalaze se prizori vaza sa cvijećem, koji prema opisu na arhivskoj fotografiji potječu iz 18. ili 19. stoljeća.

Slika 33. „Sveti Klement ukras na kupoli 18.-19. Stoljeće“. (Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2018.)

Slika 34. „Sv. Klement Sitno Gornje kupola svetišta“. (Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2018.)

Crkvu sv. Klementa 1968. godine Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu uveo je u Registar nepokretnih spomenika kulture.

6.7.3 Zatečeno stanje

Na nekoliko mjesta u crkvi Svetog Klementa uočene su nepravilne sonde; s unutrašnje strane južnog i sjevernog zida, točnije u brodu crkve iznad slijepih arkada nalaze se grubo oblikovane sonde na površini kojih se uočavaju ostatci zidnih slika. Sonda u južnom zidu prikazuje motive grančica s lišćem i cvjetovima.

Slika 35. Sonda u južnom zidu broda crkve sv. Klementa. (Nikolina Lovrić, 2018.)

U brodu s unutrašnje strane sjevernog zida, također iznad slijepe arkade, nalazi se druga sonda s prikazom ptice (golubice?) koja u kljunu nosi (maslinovu?) grančicu.

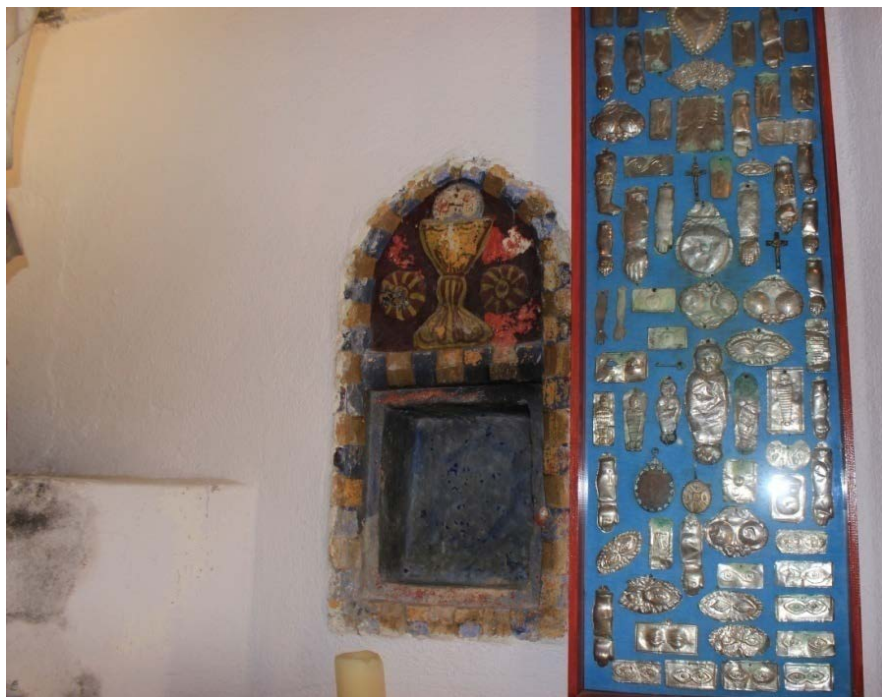
Slika 36. Sonda u sjevernom zidu broda crkve sv. Klementa. (Nikolina Lovrić, 2018.)

U svetištu, s desne strane južnog, bočnog ulaza nalazi se sonda s prikazom nesimetričnog križa tamno crvene boje. Iznad južnih bočnih vrata nalazi se sličan prikaz nesimetričnog križa žute boje.

Slika 37. Sonde s prikazom križa u svetištu te iznad pobočnih vrata. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Kamena plastika u crkvi; dva stupa s kapitelima, oltarna ograda, škropionice te dovratnik bočnih vrata sadrže tragove polikromije crvenkasto-smeđe i plave boje. Osmerokutno svetište u potpunosti je prekriveno naličjem, izuzetak je pravokutna niša s ciborijem s desne strane oltara.

Slika 38. Niša s ciborijem s desne strane oltara. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Usporedbom zatečenog stanja s fotografijama iz fototeke HRZ-a može se zaključiti da trenutne sonde pripadaju starijem sloju zidnih slika, to jest da postoji više ciklusa zidnih slika, što će se nastojati potvrditi sondiranjem. Prema arhivskim fotografijama može se očekivati prisutnost oslika u svakom dijelu crkve.

6.7.4 Vrsta istraživanja

Terensko istraživanje uz pregled fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu te pregled dostupne literature o crkvi.

6.7.5 Vrsta zahvata

Sondažno istraživanje u crkvi Svetog Klementa izvršeno je 28. lipnja 2018. Opseg radova sondažnog istraživanja uključivalo je proširenje postojećih sondi s ciljem utvrđivanja

očuvanosti zidnih slika pod slojem koji ih prekriva, te na koncu njihovog uređenja (pravilnog formiranja). Istraživanje je obuhvatilo dvije sonde u svetištu na jugozapadnoj strani naziva S_JZ_1 te S_JZ_2, jednu sondu u brodu na južnom zidu naziva SJ_1 te jednu sondu u brodu na sjevernom zidu pod nazivom SS_1. Zaključeno je da postoji minimalno dva povijesna sloja originalnih oslika te da postojeće sonde pripadaju starijem sloju. Vizualnom opservacijom utvrđeno je da je nositelj kameni zid na koji je aplicirana vapnena žbuka s riječnim pijeskom (arricio), sloj na kojem su nastale zidne slike. Preko zidnih slika nabačen je cementni špric, zatim vapneno cementni intonaco s finijim zrnima pijeska granulacije 3-6 mm. Posljednji sloj se teško uklanja mehaničkim alatima zbog udjela cementa kao vezivnog sredstva velike tvrdoće za razliku od prihvatnice u kojoj je zastupljeno samo vapno kao vezivno sredstvo čije se uklanjanje može kontrolirati. Iz ovog proizlazi metoda uklanjanja, točnije stanjivanja intonaca te prihvatnice mehaničkim putem do određene debljine, te na poslijetku uklanjanje kombinacijom mehaničkog i kemijskog čišćenja. Uklanjanje intonaca izvedeno je sjekiricom zbog velike tvrdoće betona te samim time nemogućnosti uklanjanja skalpelom. Po uklanjanju intonaca prešlo se na kombinaciju mehaničkog uklanjanja skalpelom i wishab spužvicom. Po svojoj prilici, nažalost, recentniji oslici nisu očuvani te se može pretpostaviti da su uklonjeni nakon rujna 1985. godine, u sklopu moguće obnove crkve. Očuvanost starijih zidnih slika je također upitna, s obzirom na to da je u sklopu sondažnog istraživanja samo mjestimično potvrđeno njihovo širenje. To se odnosi na sondu SS_1 s prikazom ptice, gdje se mjestimično očuvao podstament (ili grana) na kojem ptica stoji.

Slika 39. Sonda SJ_1. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 40. Sonda SS_1. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 41. Sonda S_JZ_1. (Nikolina Lovrić, 2018.)

6.7.6 Prijedlog daljnjih zahvata

Potrebno je proširiti opseg sondažnih istraživanja, budući da se prema fotografijama fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu zidni oslici mogu očekivati u svetištu te na površini bačvastog svoda.

6.8 Župna crkva Presvetog Trojstva u Sitnom Donjem

6.8.1 Vanjski opis crkve

Temeljni kamen za ovu novu, župnu crkvu postavljen je 22. svibnja. 1903. godine dok je njeno dovršenje uslijedilo 1904. godine. Crkva Presvetog Trojstva sagrađena je od klesanog kamena, njena dužina iznosi 18,5 metara s polukružnom apsidom, a širina sedam metara i 70 centimetara. Na pročelju crkve nalazi se glavni ulaz nad kojim je luk naglašen profiliranim kamenim okvirom. Po sredini je pročelja umjesto tradicionalne rozete izvedena trifora, poviše koje je mali okrugli prozor. Ova kompozicija je „uokvirena“ profiliranim kamenim okvirom.

Nad pročeljem dominira zvonik na preslicu za tri zvona, no 1989. godine podignut je zasebni betonski zvonik obložen kamenom. Crkva je jednobrodna, s dvostrešnim krovom.⁶⁷

Slika 42. Župna crkva Presvetog Trojstva u Sitnom Donjem

(<https://www.smn.hr/nadbiskupija/44-poljicki-dekanat/482-sitno-donje>) (pristupljeno 29.1.2019.)

6.8.2 Opis unutrašnjosti crkve

Po ulasku u crkvu Presvetog Trojstva uočava se potpuna pokrivenost zidova zidnim slikama visokog likovnog postignuća. Zidne slike su nastale pod autorstvom akademskog slikara Ilije Ahmetova, 25. veljače. 1928. Slikar je ostavio pismeni trag koji to potvrđuje, na sjevernom zidu s lijeve strane glavnog ulaza u crkvu te na stropu unutar središnje kompozicije koja prikazuje Presveto Trojstvo.

⁶⁷ Splitsko Makarska nadbiskupija – Župa Presvetoga Trojstva – Sitno Donje (<https://smn.hr/sitno-donje>) (pristupljeno 29.1.2019.)

Slika 43. Signatura slikara na sjevernom zidu (Nikolina Lovrić, 2018.)

Donje dijelove bočnih zidova, do visine prozora, krasi zidni oslici dekorativnog elementa nastali upotrebom predložaka. Rubna traka odjeljuje spomenute oslike od onih koji krasi veću površinu bočnih zidova do svoda crkve, a radi se o imitaciji horizontalno uslojenih mramornih ploča, tzv. mramorizacije. Osim spomenute mramorizacije, na bočnim zidovima se nalaze po dva medaljona sa svake strane s prikazom anđela i svetaca. Na sjevernom bočnom zidu nalazi se medaljon s prikazom arkandjela Gabrijela koji u ruci drži ljljane te medaljon s prikazom sveca. Na južnom bočnom zidu nalazi se medaljon s prikazom anđela.

Slika 44. Prikaz mramorizacije te medaljona s anđelima i svetaca na bočnim zidovima (Nikolina Lovrić, 2018.)

Stropni oslici geometrijski su raščlanjeni na četiri kompozicije, od kojih je središnja kompozicija s prikazom Presvetog Trojstva površinom najveća. Počevši od ulaza, stropni oslici započinju s kompozicijom koja prikazuje oko unutar istostraničnog trokuta, zaokruženo dekorativnom cjelinom plave pozadine. Nadalje slijedi kompozicija s prikazom medaljona s dva evanđelista s atributima, to jest sv. Luka s knjigom te sv. Marko s lavom. Između evanđelista nalazi se kvadratni dekorativni element koji imitira kamenu plastiku. Kao što je spomenuto, najveću površinu zauzima prikaz Presvetog Trojstva, koji slijedi kao treća kompozicija. Prikaz Oca, Sina i Svetog Duha na oblacima u Raju među anđelima upisan je u okrugli medaljon, a cjelina je upisana u kvadratno polje s stiliziranim cvjetnim viticama. Posljednja kompozicija prikazuje ponovno preostala dva medaljona s evanđelistima, sv. Mateja i sv. Ivana.

Svetište crkve je peterokutno, dok je njegova kupola djelomično presvođena bačvastim svodom te prema istoku raščlanjena na tri jednaka kraka. Donji dio svetišta ukrašen je imitacijom zastora koji prate arhitektonske elemente, to jest po jedan zastor je prikazan na pet kutova svetišta. Zastori su dekorirani upotrebnom predložaka. U kupoli svetišta prikazani su ciklusi iz Novog i Starog Zavjeta unutar medaljona; čudo u Kani Galilejskoj, žrtvovanje Izaka te Isus na zdencu sa Samarijankom. Najveći medaljon u središtu bačvastog svoda prikazuje žrtvovanje svetog Klementa.

Slika 45. Svetište crkve Presvetog Trojstva u Šitnom Donjem. (Nikolina Lovrić, 2018.)

U crkvi ne postoji dio zida koji nije oslikan, no unatoč tome ne djeluje zasićeno zbog vješto isplanirane kompozicije te balansa između figuracije i dekorativnih elemenata.

6.8.3 Zatečeno stanje

Oslici su u dobrom stanju očuvanosti. Na sjevernom zidu uočava se pojava diskoloracije, točnije tamnjenja dekorativnog zidnog oslika. Također na sjevernom zidu, između dvaju medaljona s prikazom anđela uočava se pojava većih pukotina i lakuna, ispunjene sivom smjesom. Duž središnjeg medaljona proteže se manja pukotina te pojava bijelih naslaga na lijevoj strani medaljona, što je uzrokovalo osipanje bojanog sloja na području lica anđela. Po sredini stropa se u horizontalnom pravcu cijelom dužinom proteže linija, čija je površina rebrasta.

Slika 46. Središnja stropna kompozicija s prikazom Presvetog Trojstva (Nikolina Lovrić, 2018.)

6.8.4 Vrsta istraživanja

Terensko istraživanje uz pregled fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu te pregled dostupne literature o crkvi.

6.8.5 Vrsta zahvata

Fotografska dokumentacija *in situ*.

6.8.6 Prijedlog daljnjih zahvata

Zidne slike u ovoj crkvi pripadaju bogatom opusu i djelovanju Ilije Ahmetova u Dalmaciji, koji je, između ostalog, u Crkvi svetog Križa u Velom Varošu u Splitu oslikao zidove apside.⁶⁸ Zbog toga bi crkva trebala biti uvedena u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, što bi doprinijelo većoj valorizaciji i zaštiti crkve zajedno s zidnim slikama.

6.9 Crkva svetog Maksima u Jesenicama

6.9.1 Vanjski opis crkve

Crkva svetog Maksima najstarija je crkva u Jesenicama, koja potječe iz 9. stoljeća. Nalazi se na vrhu brda na *Sukmajsinu* iznad zaseoka Krug, na nadmorskoj visini od 506 metara.⁶⁹ Nekoć je služila kao župna crkva, a u današnje vrijeme u njoj se slavi sveta misa na blagdan svetog Maksima (15. svibnja), kada mještani hodočaste na vrh brda.

Radi se o jednobrodnoj crkvi s polukružnom apsidom približne dužine osam metara. Ono što je zanimljivo kod ove crkve je nejednaka duljina broda, od kojeg je južna strana dužine šest metara i 70 centimetara, dok je sjeverna strana 30 centimetara kraća, dakle šest metara i 40 centimetara.⁷⁰ Pročelje crkvice okrenuto je prema zapadu, na kojem se nalazi kvadratni ulaz te kvadratni otvor po sredini pročelja. Nad pročeljem se nalazi zvonik na preslicu s jednim zvonom. Dvostrešni krov crkvice i apsida su obloženi sadrom. Oko ove crkvice razvilo se starohrvatsko groblje ograđeno zidom s ulazom na sjevernoj stani, od čega su ostali samo temelji. Upravo zbog starosti groblja je izveden zaključak da je crkva svetog Maksima najstarija crkva župe Jesenice.⁷¹

⁶⁸ Piplović, Stanko, *Pregradnja crkve i samostana konventualaca u Splitu tijekom XIX. i početkom XX. stoljeća*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, br. 46, 2004., 438.

⁶⁹ Škopalj, Ante, *Obredne gomile*, Sveti Križ, Čiovo 1970, 103.

⁷⁰ Škopalj, A, op.cit., 103.

⁷¹ Škopalj, A, op.cit., 88.

Slika 47 Crkva svetog Maksima u Jesenicama prije obnove. Preuzeto sa: <https://smn.hr/jesenice> (pristupljeno 29.1.2019.)

6.9.2 Opis unutrašnjosti crkve

Unutrašnji zidovi crkve raščlanjeni su na tri lezene koje odjeljuju dva pilastra, što je obilježje romaničkog stila gradnje. Prema arhivskoj fotografiji nepoznate datacije, vidljivo je da je unutrašnjost crkve nekoć bila jednostavno oslikana, upravo na lezenama i unutar slijepih arkada te uz spoj polukružnih lukova, kao da je nepoznatom umjetniku bio cilj naglasiti elemente romaničke gradnje. Na isti je način oslikan rub apside. Trolisni križ, upisan u kružnicu koja je s vanjske i unutarnje strane dekorirana nizom točkica, pojavljuje se na lezenama. Na rubu lukova i na spoju apside s brodom pojavljuje se niz ponavljajućih polukružnica s upisanom jednom točkom u sredini, te s nekoliko njih s vanjske strane polukružnice. Sličan način oslikavanja pojavljuje se unutar slijepih arkada, gdje horizontalna crta dijeli ponavljajuće kružnice s gornje strane od niza crtica nakošenih u desno, s jednom točkom između svake crtice s donje strane. Oslici su uočljivi na kapitelima gdje se ponovno pojavljuju polukružnice, no ovaj put oslikane zrcalno.

Slika 48 Crkva svetog Maksima u Jesenicama.

(Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2017.)

Daljnji razvoj događaja ne donosi pozitivne promjene već nastaje degradacija unutrašnjosti te nestanak (ili premještaj) crkvenog inventara, što je vidljivo prema fotografiji iz 1960. godine. Oltar je 1945. godine razbijen u 11 komada, da bi naknadno bila upisana u Registar pokretnih kulturnih dobara.⁷²

⁷² Regan, Krešimir, Nadilo, Branko., *Crkveno graditeljstvo - Stare crkve na prostoru između rijeka Cetine i Žrnovnice*, Građevinar, vol 59., br. 1., 2007., 47.

Slika 49. Crkva svetog Maksima u Jesenicama

(Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2017.)

Budući da se crkva nalazi na vrhu brda time je više puta pogođena gromom, što je vjerojatno izazvalo požar koji je utjecao na propadanje. No to ne objašnjava devastaciju unutrašnjosti grafitima i inicijalima urezanim u zid crkve.

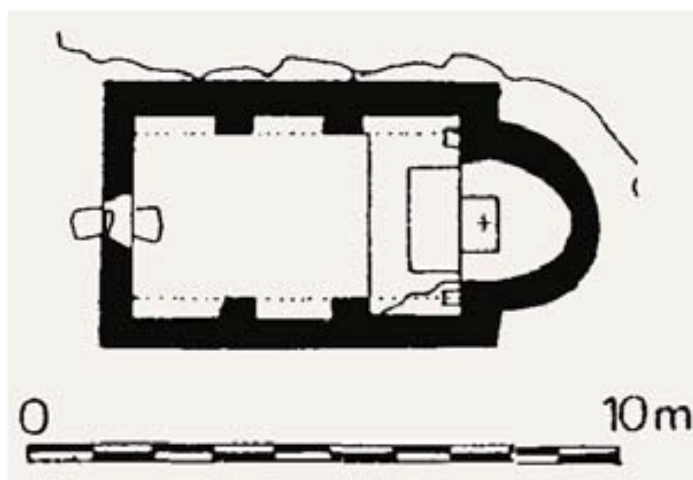
Na fotografiji iz 1973. tek se mjestimično primjećuju ostaci zidnih oslika.

Slika 50. Crkva svetog Maksima u Jesenicama.

(Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu, 2017.)

Crkva sv. Maksima obnovljena je 2006. godine⁷³ kada su zidovi ponovno ožbukani, a izvorni zidni oslici, po svemu sudeći, rekonstruirani.⁷⁴

Tlocrt crkve Sv. Maksima iznad Jesenica

⁷⁴Regan, Krešimir, Nadilo, Branko, *Crkveno graditeljstvo - Stare crkve na prostoru između rijeka Cetine i Žrnovnice*, Građevinar, vol 59., br. 1., 2007., 47.

6.9.3 Zatečeno stanje

Usporedbom stanja prije i nakon obnove, vidljiva je sanacija oštećenja na pročelju, te obnova zvonika na preslicu. Također je izvršeno je fugiranje žbukom. Sadreni krov je očuvan te je postavljen gromobran. Nad središtem krova postavljene su kupe kanalice. Uz crkvu s desne strane, gdje se prirodno nalaze stijene, žbukom je izveden kanal za odvod vode, te je tako spriječeno njeno zadržavanje i nakupljanje uz zid. Postavljena su nova, drvena vrata s četvrtastim otvorom s mrežom. Pored vrata s desne strane postavljena je okrugla, metalna oznaka kojom se crkva svetog Maksima navodi kao baština Republike Hrvatske.

Slika 51. Crkva svetog Maksima u Jesenicama (Nikolina Lovrić, 2018.)

U unutrašnjosti crkve uklonjeni su svi tragovi devastacije grafitima i inicijalima, zidovi su ožbukani a oslici rekonstruirani, te izgledaju istovjetno prvotnim fotografijama fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i konzervatorskog odjela u Splitu, a radi se o geometrijskim i floralnim motivima crvene boje te posvetnim križevima.

Slika 52. Unutrašnjost crkve svetog Maksima (Nikolina Lovrić, 2018.)

6.9.4 Vrsta istraživanja

Pregled fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu te pregled dostupne literature o crkvi, uz terensko istraživanje.

6.9.5 Vrsta zahvata

Izvedena je fotografska dokumentacija u ponutrici crkve.

6.9.6 Prijedlog daljnjih istraživanja

Potrebno je proširiti istraživanja o crkvi i zidnim oslicima.

6.10 Crkva svetog Marka u Dućama

6.10.1 Vanjski opis crkve

Crkva svetog Marka nalazi se na povijesnom lokalitetu i nasipu Duge Gomile, koji je označavao granicu između dvaju plemena; Duća i Jesenica.⁷⁵ Smatra se da crkva potječe iz 1150. godine, prema podacima iz Zgodopisja župe Duće u kojem se spominje gradnja crkve

⁷⁵Domljan, Žarko, *Omiš i Poljica*, Naklada Ljevak, Zagreb 2006., 121.

sv. Marka s nadnevkom 10. siječnja 1150. godine. Njihovu vjerodostojnost potvrđuju elementi gradnje, naime, crkva nosi obilježja romanike kojoj su uslijedile brojne pregradnje i proširenja. U inicijalnoj fazi gradnje crkvice je bila jednobrodna građevina s apsidom dok je proširenje s elementima gotike uslijedilo u 15. stoljeću. Zvonik na preslicu, najstariji među Poljičkim crkvama, pripada gotičkom stilu s upisanom 1458. godinom (IHS MCCCCLXVI).⁷⁶ Na pročelju je glavni ulaz i mala četverolisna rozeta. Crkva je građena od klesanog kamena te je ožbukana. Krov je obložen sadrom. Crkva je uvedena u registar Regionalnog zavoda kao nepokretno kulturno dobro pod brojem 837⁷⁷ te u Registar kulturnih dobara pod oznakom Z-6291. Do izgradnje nove crkve svetog Ante služila je kao župna crkva, koju kao takvu spominje tadašnji župnik nadbiskupu Cupilliju 1711. godine.⁷⁸ Nadbiskup Cupilli prilikom vizitacije župi Duće naređuje uređenje grobova ispred crkve svetog Marka te ogradnju istog višim zidom. Također, naređuje postavljanje križa iznad crkve.⁷⁹ Od 1864. godine služi kao grobljanska crkva.

Slika 53. Crkva svetog Marka u Dućama. (Nikolina Lovrić, 2018.)

⁷⁶ Domljan, Žarko, *Omiš i Poljica*, Naklada Ljevak, Zagreb 2006., 121.

⁷⁷ Mihanović, Frane, *Sabrani radovi o crkvenom graditeljstvu*, Poljica, godišnjak poljičkog dekanata, Gata 1997., 169.

⁷⁸ Mihanović, F., op. cit., 169.

⁷⁹ Vlašić, Danko, *Vizitacije poljičkih župa u 18. stoljeću*, Crkva u svijetu, Split 1995., 16.

6.10.2 Opis unutrašnjosti crkve

Arhivske fotografije fototeke prikazuju unutrašnjost crkve te detalj zidne slike na trijumfalnom luku. Prema fotografiji vidi se pokušaj naglašavanja arhitektonskih elemenata u crkvi dekorativnim elementima; luk koji odjeljuje nadograđenu prostoriju na sjevernoj strani te pripadajući zid dekorirani su imitacijom mramorizacije snažno odijeljeni crnom bordurom koja, kao što je već rečeno, prati arhitektonske elemente. Na isti način oslikan je trijumfalni luk, na čijem se središtu nalazi medaljon s prikazom svetog Marka.

Slika 54. Prikaz sveca na trijumfalnom luku (Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu 2018.)

Slika 55. Unutrašnjost crkve. (Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu 2018.)

Slika 56. Unutrašnjost crkve svetog Marka u Dućama. (Fototeka Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu 2018.)

6.10.3 Zatečeno stanje

Crkva je građena od klesanog kamena te ožbukana. Prema istoku žbuka je otučena ili je zbog dotrajalosti otpala. Krov je obložen sadrom na kojem se vide tragovi cementa.

Unutrašnji zidovi crkve su ožbukani te u potpunosti prebojani bijelim naličjem, izuzev medaljona s likom svetog Marka te kamenog luka koji odjeljuje nadograđenu prostoriju na sjeveru.

Slika 57. Unutrašnjost crkve svetog Marka u Dućama. (Nikolina Lovrić, 2018.)

6.10.4 Vrsta istraživanja

Terensko istraživanje uz pregled fototeke Hrvatskog restauratorskog zavoda i Konzervatorskog odjela u Splitu te pregled dostupne literature o crkvi.

6.10.5 Vrsta zahvata

Sondiranje u crkvi svetog Marka u Dućama obavljeno je 11. lipnja. 2018. godine. Prema arhivskim fotografijama može se očekivati prisustvo imitacije mramora, tzv. „mramorizacije“. Pri sondiranju otvorena je jedna zona na trijumfalnom luku s desne strane medaljona s likom svetog Marka. Zona otvorena na desnoj strani trijumfalnog luka bojom podudara se s osnovnom bojom medaljona sveca.

Mehaničko čišćenje izvedeno je s više vrsta alata; skalpelom, *magic rub* gumicom, wishab spužvom te štapićem od staklene vune. Mehaničko čišćenje nije učinkovito na mjestima gdje je nalič jače vezan za oslike te postoji šansa za oštećenje oslika ispod naliča. Površina je većinski hrapava te bi mehaničko čišćenje takve površine rezultiralo uklanjanjem oslika s naličem.

Slika 58. Mehaničko čišćenje u dograđenoj, sjevernoj prostoriji. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Nakon pokušaja uklanjanja naliča mehaničkim putem prešlo se na metodu uklanjanja pomoću pamučnih tamponića i vode te prislanjanjem pamučne vate natopljene vodom na površinu zida. Ovaj način rezultirao je bubrenjem naliča te se pamučnim tamponićima nabubreno nalič s lakoćom uklanjalo. Potaknuti ovim zapažanjem zaključeno je da se radi o naliču, koje je vezivo topivo u kontaktu s polarnim medijem.

Slika 59. Uklanjanje preslika uz pomoć tamponića s vodom. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Prilikom uklanjanja naličja došlo je i do uklanjanja boje, te je moguće da se radi o temperi ili gvašu, bojama osjetljivima na vodu. Zbog toga je uklanjanje naliča obustavljeno.

Postoje najmanje dva sloja naliča – u bež i bijeloj boji. U nižoj zoni, ispod zone vijenca, uočava se bež boja.

6.10.6 Prijedlog daljnjih zahvata

Odrediti način uklanjanja bijelog naliča uz minimalno uklanjanje boje.

6.11 Crkva svetog Ante Padovanskog u Dućama

6.11.1 Vanjski opis crkve

Današnja crkva podignuta je 1864. godine na mjestu starije crkve. Crkva je jednobrodna od pravilno klesanog kamena, s rozetom te dva bočna prozora s polukružnim završetkom na pročelju. Crkva je postavljena u smjeru sjever-jug, pri čemu su pročelje i ulaz orijentirani prema jugu, a svetište i zvonik prema sjeveru. Nad pročeljem se nalazi zvonik na preslicu za tri zvona. 1939. godine je s stražnje strane crkve pored sakristije podignut kameni četvrtasti zvonik s piramidalnim završetkom. Zadnji kat zvonika raščlanjen je s po dva prozora s

ovalnim završetkom na svakoj strani⁸⁰. Crkva sv. Ante uvedena je u registar kulturnih dobara pod oznakom Z-3589.

Slika 60. Crkva svetog Ante Padovanskog u Dućama

<https://www.smn.hr/nadbiskupija/44-poljicki-dekanat/474-duce>

6.11.2 Opis unutrašnjosti crkve

Unutrašnjost crkve nadsvođena je bačvastim svodom. U svetištu se nalazi kameni oltar s oltarnom palom te bočni oltar na zapadnom zidu crkve. U južnom dijelu crkve nalazi se drveno stubište koje vodi na drveni kor. Unutrašnji zidovi te bačvasti svod crkve su ožbukani i oslikani zidnim slikama te dekorirani upotrebom šablonskih predložaka. Zapadni i istočni zidovi crkve zrcalno su oslikani kompozicijom koja se od dna sastoji od horizontalno uslojenih ploča s viticama svijetlo plave, bijele i bež boje. Ploče međusobno odjeljuju vodoravno položene kompozicije s istovjetnim viticama.

Zidni oslici na bačvastom svodu su odijeljeni u dvije kompozicije. Prva kompozicija, počevši od juga, sastoji se od središnjeg medaljona s prikazom anđela i svetica. Medaljon je uokviren stiliziranim prikazom kamena, koji se od središnjeg medaljona širi prema rubovima te nastavlja uokvirujući cijelu kompoziciju. Glavna kompozicija prikazuje svijetlo plavo nebo

⁸⁰Mile Vidović, *Splitsko-Makarska nadbiskupija-župe i ustanove*, Splitsko-makarska nadbiskupija-crkva u svijetu, Split 2004., 403.

sa žutim zvijezdama. Zvijezde se od središta svoda prema rubovima šire u kružno zrakastom smjeru. Kompozicija svoda je ukrašena s četiri medaljona s prikazima svetaca s atributima u kutovima te bijelim ukrasnim viticama koje uokviruju kompoziciju.

Slika 61. Pogled prema jugu bačvastog svoda. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 62.Slika 63. Oslík na bačvastom svodu. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Zidni oslici na trijumfalnom luku se sastoje od središnje kompozicije, zatim se od nje zrcalno prikazuju medaljoni s prikazima svetaca i svitci s natpisom na uglatoj glagoljici.

Središnja kompozicija prikazuje svećenika, tj. sveca s pokaznicom iza kojeg stoje dva svećenika u franjevačkom habitu. Ispred pokaznice kleči narod te magarac. U pozadini se nalazi hram i selo. Također se uočava prisutnost potpisa u donjem desnom kutu likovnog prikaza. Zidne slike su prema datumu i potpisu nastale 1920-ih godina, dok se autor/i potpisao kao „ŠVABE“.

Slika 64. Zidni oslici na trijumfalnom luku. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Na bočnim zidovima svetišta prisutni su dekorativni zidni oslici nastali upotrebom predložaka. Radi se o imitaciji zastora na kojima su otisnute repetirajuće, međusobno povezane kružnice unutar kojih se pravilno izmjenjuju različiti figurativni prikazi. Počevši od vrha u horizontalnoj liniji, u prvom redu se prikazuje riba i "IHS". U drugom redu nalazu se grčka slova alfa i omega između kojih je sidro, a u drugom prikazu srce okovano trnjem. U trećem redu izmjenjuju se kliješta, čekić i čavli te prikaz ukrštenih koplja na stupu. Nakon trećeg ponovno slijedi prvi prikaz te tako do samog dna zida. Svod svetišta oslikan je tako da se na tamno plavom nebu sa zvijezdama na sredini nalazi medaljon s prikazom plamtećeg srca probodena mačem, nad kojim stoji križ. Medaljon je okružen smeđim „obručem“ nakon kojeg slijedi stilizirani prikaz kamena koji se od središnjeg prikaza širi prema dva pobočna polukružna prikaza pelikana i jaganjca te ih uokviruje.

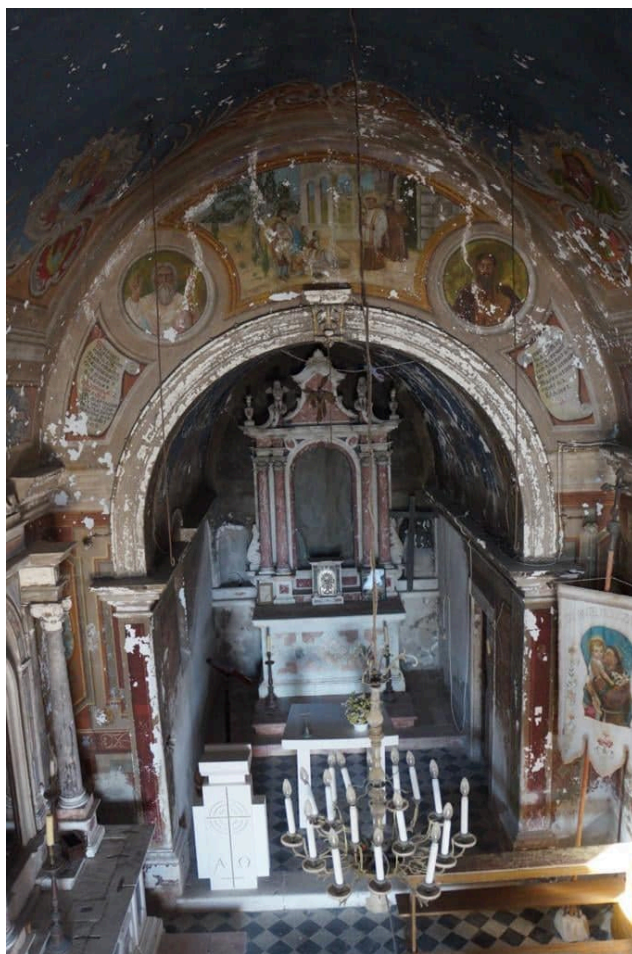
Slika 65. Bočni zid svetišta. (Nikolina Lovrić, 2018.)

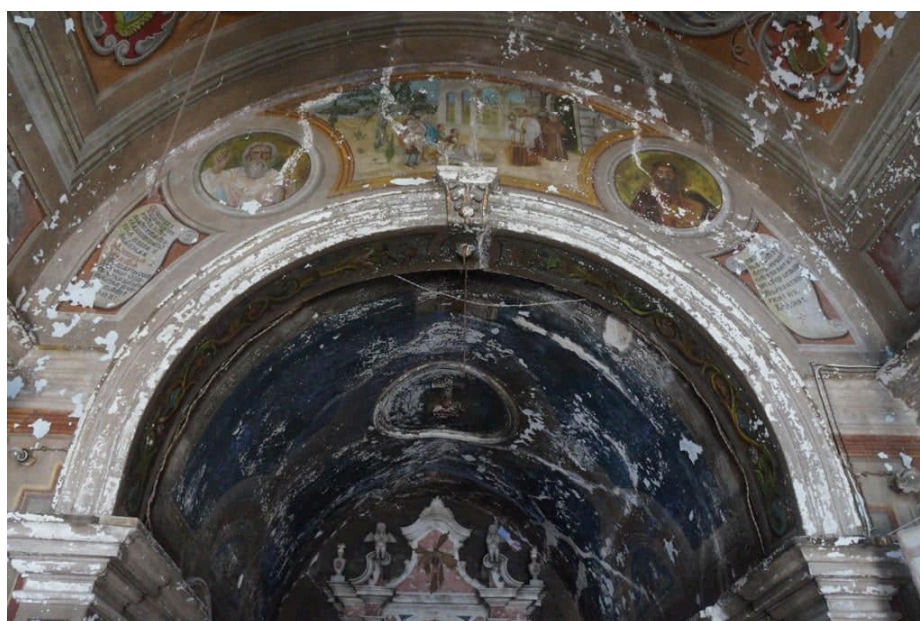
Slika 66. Dekorativni zidni oslici u svetištu te na svodu svetišta. (Nikolina Lovrić, 2018.)

6.11.3 Zatečeno stanje

U crkvi je prilikom posjeta bila postavljena montažna skela za izvedbu konzervatorsko-restauratorskih radova na zidnim slikama. Zbog problema građevine s vlagom došlo je do slabljenja vezivnog svojstva žbuke kao i boje na površini žbuke te njenog osipanja, što je vidljivo na fotografijama prije početka radova.

Slika 67. Unutrašnjost crkve sv. Ante prije početka konzervatorsko-restauratorskih radova. (Anđela Krivić, 2018.)

Slika 68. Pogled prema trijumfalnom luku i svetištu. (Anđela Krivić, 2018.)

Slika 69. Pogled prema koru na južnoj strani crkve. (Anđela Krivić, 2018.)

Konzervatorsko restauratorski radovi sastojali su se od nekoliko faza, počevši s odstranjivanjem „nezdrave“ žbuke s oslabljenim vezivnim svojstvima uz injektiranje. Slikani sloj je konsolidiran koristeći japan papir kao prvi sloj armature, dok je kao konsolidant korišten „Primal“. Lakune i pukotine popunjene su korištenjem vapnene žbuke i “Teranil“ mase. U posljednjoj fazi izvedeni su radovi retuša i pozlaćivanja.

6.11.4 Vrsta istraživanja

Terensko istraživanje Crkve svetog Ante Padovanskog u Dućama obavljeno je 5. prosinca 2018. godine.

6.11.5 Vrsta zahvata

Izvedena je fotografska dokumentacija u ponutrici crkve.

6.11.6 Prijedlog daljnjih zahvata

Projekt obnove unutrašnjosti crkve te zidnih i stropnih oslika obavljen je 2018. godine.

6.12 Crkva Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije u Jesenicama

6.12.1 Vanjski opis crkve

Današnja crkva podignuta je u drugoj polovici 19. stoljeća na mjestu starije crkve koja se spominje u 17. stoljeću. Radi se o jednobrodnoj kamenoj građevini s apsidom. Na pročelju crkve nalazi se glavni ulaz iznad kojeg se nalazi sat i zvonik na preslicu za tri zvona. Na bočnim zidovima crkve nalaze se po dva prozora, dok se na južnom zidu nalaze ulazna vrata s zabatom. Duljina crkve s apsidom iznosi 15,4 metara, a širina joj je sedam metara⁸¹. Crkva je sa sjeverne strane vrlo blizu strmini brda od kojeg je dijeli zid zazidan uz brdo.

Slika 70. Crkva Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije u Jesenicama (Nikolina Lovrić, 2018.)

6.12.2 Opis unutrašnjosti crkve

Unutrašnjost crkve obojena je u tri boje. Cijelom dužinom bočnih zidova te nastavljajući se u svetište, proteže se ružičasto obojenje do visine jednog i pol metra. Bočni zidovi iznad ružičastog obojenja su žuto-oker nijanse boje. Svetište je obojeno plavom bojom. Strop crkve prekriven je drvenom konstrukcijom.

⁸¹Vidović, Mile, op. cit., 427.

Slika 71. Unutrašnjost crkve Bezgrešnog Začeca Marijina u Jesenicama. (Nikolina Lovrić, 2018.)

6.12.3 Zatečeno stanje

U svetištu s lijeve strane oltara primjećuje se veće mjesto ljuaskanja plave boje pod kojim se uočava dekorativni zidni oslik s prikazom cvjetnih motiva. U svetištu se nalazi još nekoliko mjesta ljuaskanja plave boje s istim spomenutim uzorkom ispod. U svetištu se uočavaju tragovi oslika pod preslikom, a radi se o dvjema rubnim trakama, elementu koji često uokviruje određenu kompoziciju.

Slika 72. Tragovi oslika pod preslikom u svetištu. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 73. Tragovi oslika u svetištu. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 74. Tragovi boje pod recentnim naličjem po sredini sjevernog zida. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 75. Tragovi oslika na spoju broda s trijumfalnim lukom. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Na sjevernom zidu primjećuje se pukotina koja se proteže od tla do početka lijeve donje strane prozora te se nastavlja na desnom ovalnom dijelu prozora sve do stropa.

6.12.4 Vrsta istraživanja

Terensko istraživanje.

6.12.5 Vrsta zahvata

Sondažno istraživanje u Crkvi Bezgrešnog Začeca Marijina u Jesenicama obavljeno je 8. lipnja 2018. godine. Otvorena je sonda na sjevernom zidu s lijeve strane oltara unutar trijumfalnog luka pod oznakom TL_1, te jedna u trijumfalnom luku prema istoku naziva TL_A_2. Sonda s desne strane oltara unutar trijumfalnog luka nije označena, a služila je kao referentna sonda s utvrđivanjem dokle se proteže dekorativni zidni oslik.

Slika 76. Sonda TL_1. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 77. Sonda TL_A_2. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 78. Sonda TL_A_2. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Na mjestu spajanja broda i trijumfalnog luka, gdje je uočena pojava zidnog oslika, označena je sonda pod nazivom SZ_2 kojom je cilj bio utvrditi širi li se postojeći oslik.

Slika 79. Sonda SZ_2 prije sondiranja. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 80. Sonda SZ_2 nakon sondiranja. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Sličan pothvat napravljen je na sjevernom zidu, gdje se uočavaju tragovi boje, a sonda je označena pod nazivom SZ_1.

Slika 81. Sonda SZ_1 prije sondiranja . (Nikolina Lovrić, 2018.)

Slika 82. Sonda SZ_1. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Uklanjanje preslika izvedeno je mehaničkim kombinacijom skalpela, „wishab“ spužvica i štapića sa staklenom vunom. Oslík se najlakše uklanjao na području trijumfalnog luka gdje je korištena metoda uklanjanja skalpelom. Ondje plava boja nije snažno vezana za podlogu te se lako odvajala od dekorativnog zidnog oslika. Sonda TL_1 otvorena je onoliko mnogo da se dobije cjelokupni dekorativni oslik koji je potom prenesen na melinex foliju iscrtavanjem uzorka flomasterom plave i crvene boje. Plava boja koristila se za područja latica i stabljici

koje su oslikane bijelom bojom, dok se crvena boja flomastera koristila za označavanje smeđih dekorativnih elemenata poput listova i vitica koji se protežu na uzdužnim trakama.

Slika 83. Prijenos dekorativnog zidnog oslika na melinex foliju. (Nikolina Lovrić, 2018.)

Na području sjevernog zida preslik se teško uklanjao te se vjerojatno radi o uljanim bojama snažno vezanima za podlogu. No unatoč tome sondažnim istraživanjem na sondi SZ_1 nije došlo do otkrića oslika već nekoliko slojeva boja poput zelene, smeđe i bordo. Na području sonde SZ_2 uklanjanje mehaničkim putem bilo je otežano te je došlo do mjestimičnog uklanjanja žbuke.

6.12.6 Prijedlog daljnjih zahvata

Proširiti sondažna istraživanja na svod svetišta kako bi se utvrdilo postojanje oslika pod preslikom.

6.13 Komparativni pregled crkava obuhvaćenim istraživanjem

LOKALITET	ZATEČENO STANJE OSLIKA	VRSTA ZAHVATA	BROJ SONDI	PIGMENTI/BOJE
Crkva svetog Luke u Trnbusima	U crkvi se tek se mjestimično, no u gotovo svim dijelovima crkve uočavaju dekorativni zidni oslici pod bijelim naličm.	Fotografska dokumentacija	/	Oker, žuta i plava boja.
Župna crkva rođenja Blažene Djevice Marije u Tugarama	Oslici su uklonjeni skupa sa žbukom pri obnovi crkve u periodu od 1997.-1999. godine.	/	/	?
Crkva svetog Roka u Umama	Pojava cvjetanja soli na bočnim zidovima što uzrokuje ljuštenje bojanog sloja, te pojava tamnih mrlja na svodu i u svetištu crkve.	Fotografska dokumentacija.	/	Žuto-zlatna, bordo i plava boja.
Crkva Bezgrešnog Začeca Marijina u Truši	Prisutne su zone mjestimičnog ljuštenja i osipanja slojeva žbuke.	Sondažno istraživanje upotrebom mehaničkih alata.	3	Bijela, plava, bordo i oker boja.
Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Podgrađu	Oslici su uklonjeni skupa sa žbukom pri obnovi i proširenju crkve 1955.-1958. godine.	/	/	?
Crkva svetog Klementa u Sitnom Gornjem	Od zidnih slika sačuvane su one starijeg sloja.	Sondažno istraživanje upotrebom mehaničkih alata.	4	Siva, crvena, bordo, žuta i oker boja.
Župna crkva Presvetog Trojstva u Sitnom Donjem	Oslici su u potpunosti očuvani.	Fotografska dokumentacija	/	Sav spektar boja.
Crkva svetog Maksima u Jesenicama	Zidovi su ukrašeni geometrijskim i floralnim motivima crvene boje te križevima.	/	/	Crvena boja.
Crkva svetog Marka u Dućama	U crkvi je očuvan medaljon s prikazom svetog Marka na trijumfalnom luku.	Uklanjanje bijelog naličja mehaničkim putem te pomoću pamučnih tamponića i	3	Svijetlo plava, oker, svijetlo i tamno smeđa te bijela

		vode.		boja.
Crkva svetog Ante u Dućama	Prilikom terenskog posjeta crkvi u tijeku su bili konzervatorsko-restauratorski radovi.	Fotografska dokumentacija.	/	Sav spektar boja
Crkva Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije u Jesenicama	Prisutnost dekorativnog zidnog oslika pod plavim naličm koji se ljušti u svetištu crkve.	Sondažno istraživanje upotrebom mehaničkih alata.	4	U svetištu: spektar smeđe boje od tamne do svijetle. U sjevernom brodu : plava, bordo, smeđa i zelena boja.

Tablica 3. Komparativni pregled crkava sa zidnim oslicima.

7. PRIMJERI RAČUNALNE OBRADJE LIKOVNIH DEKORATIVNIH PREDLOŽAKA ZIDNIH OSLIKA

Relativno nedavnim razvojem tehnologije otvorene su nove mogućnosti pri dokumentiranju građe kulturne baštine u konzervatorsko-restauratorskoj struci. Digitalizacija jest prevođenje analognog sadržaja u digitalni koristeći se raznim digitalnim opremama i računalnim programima.⁸² Digitalizirati određenu građu (nematerijalnu i materijalnu kulturnu baštinu) moguće je u više oblika; tekstualno, slikovno, zvučno, filmsko, video te trodimenzionalno.⁸³

U ovom poglavlju naglasak je stavljen na digitalizaciju likovnih dekorativnih predložaka zidnih oslika koji su integrirana cjelina s građevinom u kojoj se nalaze. Likovni dekorativni zidni oslici su nakon zahvata sondiranja precrtani na melinex foliju u mjerilu 1:1. Melinex⁸⁴ je prozirna folija izrađena od polimernog materijala s poliesterskim filmom. Samo jedna strana folije je pogodna za pisanje/crtanje te je na ispravnoj strani trag neizbrisiv, osim otapalima poput acetona. Također ako dođe do pogreške prilikom prijenosa likovnog uzorka, lako ju je odstraniti. Prijenos likovnog uzorka na melinex foliju najpouzdanija je metoda

⁸² Klinčić, Dražen, *Digitalizacija u službi očuvanja i promoviranja kulturne baštine* (<http://povijest.net/digitalizacija-u-sluzbi-ocuvanja-i-promoviranja-kulturne-bastine/>) (pristupljeno 29.1.2019.)

⁸³ Rudić, Ivana, *3D digitalizacija i vizualizacija kulturne baštine*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018., (pristupljeno 29.1.2019.) 18.

⁸⁴ Matulić, Branko, *Temeljni pojmovi konzervacije – restauracije zidnih slika i mozaika*, Naklada Bošković; Umjetnička akademija sveučilišta u Splitu, Split 2012., 81.

dokumentacije te može poslužiti za izradu digitalnih rekonstrukcija ili za izradu dekorativnih predložaka u izvornom mjerilu ukoliko dođe do rekonstrukcije oslika.

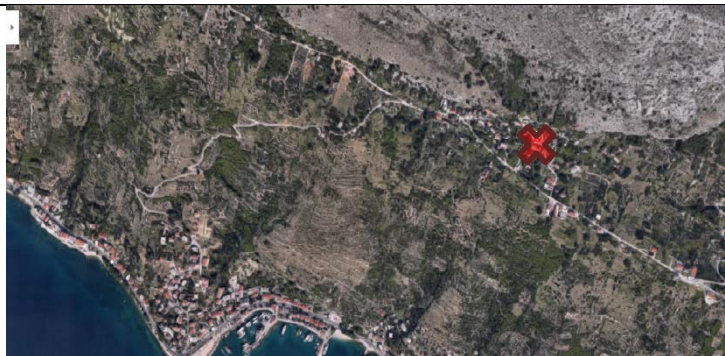
Idući korak je digitalno skeniranje oslika koristeći crtalo ili tzv. „ploter“, čime je uzorak prenesen u pdf oblik. Time je omogućena daljnja obrada uzorka u računalnim programima, u ovom slučaju u računalnom programu Adobe Photoshop. Prilikom obrade uklonjeni su tragovi nečistoća i diskoloracije nastalih prilikom skeniranja u svrhu povećanja kvalitete i čitljivosti digitalne građe.

Značaj digitalizacije je u prezentaciji i dostupnosti kulturnih dobara široj javnosti na internetu te može biti predstavljena u brojnim publikacijama konzervatorsko-restauratorske struke. Uostalom, digitalizacija jest učinkovit način očuvanja kulturnih dobara ako dođe do gubitka istih te predstavlja stanje u kojem se kulturno dobro nalazi/lo u trenutku izrade digitalne građe. Digitalizirani sadržaj treba vjerno prikazivati izvornik, jer tek tako postiže svrhu očuvanja kulturnog dobra. Digitalni mediji poput DVD-a, USB diskova i drugih sličnih medija podliježu propadanju te samim time gubitku snimljenog sadržaja, zato je zapis nužno pohraniti u više digitalnih mapa na različitim serverima ili računalima.

**DEKORATIVNI ZIDNI OSLIK U CRKVI
BEZGREŠNOG ZAČEĆA BLAŽENE
DJEVICE MARIJE U JESENICAMA**

(položaj crkve na karti označen je crvenim znakom X)

Koordinate: 43°27'54.6"N 16°36'33.0"E

SMJEŠTAJ OSLIKA

**SJEVERNI ZID S LIJEVE STRANE OLTARA UNUTAR TRIJUMFALNOG
LUKA**

OZNAKA SONDE

TL_1

DIMENZIJE SONDE

87x60cm

OPIS OSLIKA I TEHNIKA

**REPETIRAJUĆI CVJETNI I BILJNI ORNAMENTI KOJI SE VERTIKALNO
PROTEŽU OGRADOM. DEKORATIVNI ZIDNI OSLIK JE NASTAO
UPOTREBOM PREDLOŽAKA, TZV. „ŠABLONA“ NA TAMNO SMEĐOJ
PODLOZI.**

**FOTOGRAFIJA OSLIKA NAKON
SONDIRANJA :**

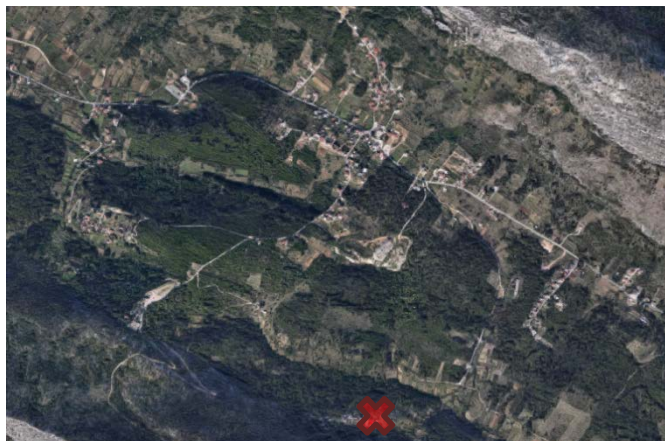

**DIGITALNA INAČICA CRTEŽA PRENESENOG NA
MELINEX FOLIJU:**

**CRKVA BEZGREŠNOG ZAČEĆA
MARIJINA
U ZASEOKU TRUŠA KOD TUGARA**
(položaj crkve na karti označen je crvenim znakom X)

Koordinate: 43°27'41.5"N 16°39'01.2"E

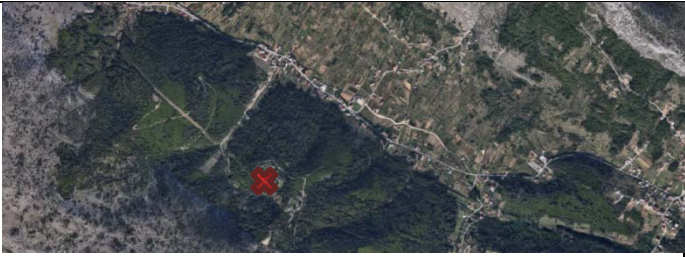

SMJEŠTAJ OSLIKA:	SJEVERNI ZID CRKVE
OZNAKA SONDE	/
DIMENZIJE SONDE	69X12cm
OPIS OSLIKA I TEHNIKA	REPETIRAJUĆI CVJETNI I BILJNI ORNAMENTI KOJI SE PROTEŽU U HORIZONTALNOM PRAVCU. DEKORATIVNI ZIDNI OSlici SU NASTALI UPOTREBOM SLIKARSKIH PREDLOŽAKA, TZV. "ŠABLONA".

FOTOGRAFIJA OSLIKA NAKON SONDIRANJA :

DIGITALNA INAČICA CRTEŽA PRENESENOG NA MELINEX FOLIJU:

CRKVA SVETOG ROKA U ZASEOKU UME KOD TUGARA (položaj crkve na karti označen je crvenim znakom X) Koordinate: 43°28'26.0"N 16°37'15.3"E		
SMJEŠTAJ OSLIKA	OSLICI SE PROTEŽU DUŽ BOČNIH ZIDOVA CRKVE.	
OZNAKA SONDE	/	
OPIS OSLIKA I TEHNIKA	DEKORATIVNI ZIDNI OSLICI KOJI OD TLA ZAPOČINJU VERTIKALNIM NIZOM VITICA, NA KOJIMA SE NALAZI CVIJEĆE I LIŠĆE. DEKORATIVNI ZIDNI OSLICI SU NASTALI UPOTREBOM SLIKARSKIH PREDLOŽAKA, TZV. "ŠABLONA".	
FOTOGRAFIJA ZATEČENOG STANJA OSLIKA:	DIGITALNA INAČICA CRTEŽA PRENESENOG NA MELINEX FOLIJU:	
		

8. ZAKLJUČAK

Budući da do sada nisu poduzeta istraživanja s fokusom na sakralno zidno slikarstvo na području Poljica, ovaj stručni magistarski rad prvi je koji proširuje saznanja o tom dijelu bogate baštine Poljica. Svoj doprinos daje u konzervatorsko-restauratorskom istraživanju, koje je objedinilo arhivsko i terensko istraživanje rezultirajući katalogom s podacima o izgubljenim i postojećim figuralnim i dekorativnim zidnim oslicima u 12 sakralnih objekata na području Poljica. Time se potvrdila pretpostavka kako su zidni oslici, bilo dekorativni ili figuralni, bili sastavni dio ukrašavanja liturgijskih prostora. Ova istraživanja upućuju na bogatu likovnu aktivnost koju valja do kraja istražiti kako bi se utvrdila njena povijesno-umjetnička vrijednost, ali i proširile spoznaje o tehnici i tehnologiji izvedbe.

Bez obzira na ograničeni opseg istraživanja, katalog sadrži objedinjeni izvor podataka za svako daljnje postupanje vezano uz zaštitu, odnosno konzervaciju i restauraciju zidnih oslika kao dragocjenog segmenta kulturne baštine Poljica, Dalmacije i Hrvatske.

9. POPIS LITERATURE

Tiskani izvori

Alaupović Gjeldum, Dinka, *Sveti Klement u pučkoj pobožnosti Poljica*, Ethnologica Dalmatica, vol. 6., br.1., Split 1997., 147-164.

Baučić, Ivo, *Preseljavanje stanovništva iz podgorskih u priobalska naselja na primjeru Donjih Poljica*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971.

Borovac, Tonči, *Konzervacija i restauracija zidnih slika i mozaika*, Interna skripta, Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu, 2008.

Bosnić, Krešimir, *Konzervacija-restauracija zidnih slika i mozaika*, Interna skripta, Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu, 2016.

Domljan, Žarko, *Omiš i Poljica*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006.

Erber, Tulio, *Poljička knežija*, Društvo Poljičana sveti Jure, Priko, 2010.

Fisković, Cvito, *Utjecaj Dioklecijanovog mauzoleja na kasnije graditeljstvo*, Novinsko izdavačko poduzeće „Slobodna Dalmacija“, Split, 1952.

Heritage, Adrian, Gowing, Robert, English Heritage Building Conservation and Research Team, *Izrada dokumentacije o konzervaciji zidnih slika- Praktični informativni letak br.1*, Arkle Print, Northampton.

Ivanišević, Frano, *Poljica – Narodni život i običaji*, Društvo Poljičana sveti Jure, Prko, 2006.

Jeličić Radonić, Jasna, *Gata crkva Justinijanova doba*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split, 1994.

Kaštelan, Jure, *Svjetlost Dalmacije*, Ex Libris, Zagreb, 2007.

Klarić, Mirko, *O Poljičkoj samoupravi*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 43, br.2., 2006. 145-164.

Kuvačić Ižepa, Mate, *Poljica, putovanje kroz povijest i krajolik*, Naklada Bošković, Split, 2002.

Lakuš, Jelena, *Dalmacija i Austrijsko carstvo prve polovine 19.stoljeća: pisana riječ u službi stvaranja poslušnih i lojalnih građana*, Povijesni prilozi, vol. 43, br. 43, Zagreb, 2012. 235-238.

Malinar, Hrvoje, *Vlaga u povijesnim građevinama*, Ministarstvo Republike Hrvatske, uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb, 2003.

Matulić, Branko, *Temeljni pojmovi konzervacije – restauracije zidnih slika i mozaika*, Naklada Bošković; Umjetnička akademija sveučilišta u Splitu, Split, 2012.

Mihanović, Frane, *A short review of the history of the Ancient Republic of Poljica*, Matica Hrvatska, Split, 1994.

Mihanović, Frane, *Crkva svetog Ivana Krstitelja u Gatima*, „Poljica“ godišnjak Poljičkog dekanata, god. IV, br. 4, Gata 1979., str. 176-183.

Mihanović, Frane, *Sabrani radovi o crkvenom graditeljstvu*, „Poljica“ godišnjak Poljičkog dekanata, Gata 1997.

Mihanović, Frane, *Sveti Klement i njegove muke*, Poljica, god. XVIII, br. 18, Gata 1993., str. 230-236.

Nazor, Ante, *Split i Poljica u 14. i 15. stoljeću*, Književni krug, Split, 2015.

Pera, Miroslav, *Poljički statut*, Književni krug, Split, 1988.

Piplović, Stanko, *Pregradnja crkve i samostana konventualaca u Splitu tijekom XIX. i početkom XX. stoljeća*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, br. 46., 2004. 425-449.

Pivčević, Ivan, *Sabrani radovi o Poljicima*, Društvo Poljičana sveti Jure, Priko, 2006.

Pivčević, Ivan, *Povijest Poljica*, Društvo Poljičana sveti Jure, Priko, 1996.

Regan, Krešimir, Nadilo, Branko, *Crkveno graditeljstvo - Stare crkve na prostoru između rijeka Cetine i Žrnovnice*, Građevinar, vol. 59., br. 1., 2007. 39-48.

Škobalj, Ante, *Obredne gomile*, Sveti Križ, Čiovo, 1970.

Tomić, Radoslav, *Slikar Mate Otoni Napoli*, Institut za povijest umjetnosti, vol. 38., br. 38., Zagreb 2014. 103-116.

Vidović, Mile, *Splitsko Makarska nadbiskupija- župe i ustanove*, Splitsko-Makarska nadbiskupija-crkva u svijetu, Split, 2004.

Vlašić, Danko, *Vizitacije poljičkih župa u XVIII stoljeću*, Crkva u svijetu, Split, 1995.

Internetni izvori

Crkve u Tugarima
(<https://www.naklice.hr/crkve-u-tugarima/>) (pristupljeno 28.01.2019.)

Hrvatska enciklopedija
(<http://www.enciklopedija.hr/>) (pristupljeno 29.01.2019.)

Klinčić, Dražen, *Digitalizacija u službi očuvanja i promoviranja kulturne baštine*
(<http://povijest.net/digitalizacija-u-sluzbi-ocuvanja-i-promoviranja-kulturne-bastine/>)
(pristupljeno 29. 01. 2019.)

Milošević, Sanda, *Novi model elektroničkoga dokumentiranja i dugoročnoga čuvanja podataka u konzervatorsko - restauratorskoj djelatnosti*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.
(<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6375/1/Milo%C5%A1evi%C4%87,%20Sanda.pdf>)
(pristupljeno 29. 01. 2019.)

Mirjam Sunara, Sagita, *Matej Otoni: Oltar iz crkve sv. Roka u Umama, Tugare*
([http://www.e-\(insitu.com/download/02_text04_03.pdf](http://www.e-(insitu.com/download/02_text04_03.pdf)) (pristupljeno 28.01.2019.)

Pojmovnik – Hrvatski restauratorski zavod
(<http://www.h-r-z.hr/index.php/pojmovnik>) (pristupljeno 14.2.2019.)

Rudić, Ivana, *3D digitalizacija i vizualizacija kulturne baštine*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018.
(http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/10538/1/Rudic_arhivistika_diplomski.pdf) (pristupljeno 29. 01. 2019.)

Splitsko Makarska nadbiskupija – župa sv. Luke ev. – Trnbusi
(<https://smn.hr/trnbusi>) (pristupljeno 29. 01. 2019.)

Splitsko Makarska nadbiskupija – župa Porođenja BDM – Tugare
(<https://smn.hr/tugare>) (pristupljeno 29. 01. 2019.)

Splitsko Makarska nadbiskupija – župa Uznesenja BDM – Podgrađe
(<https://smn.hr/podgrade>) (pristupljeno 29. 01. 2019.)

Splitsko Makarska nadbiskupija – Župa sv. Luke ev. – Gornje Sitno
(<https://smn.hr/sitno-gornje>) (pristupljeno 29. 01. 2019.)

Splitsko Makarska nadbiskupija – Župa Presvetoga Trojstva – Sitno Donje
(<https://smn.hr/sitno-donje>) (pristupljeno 29. 01. 2019.)

Šustić, Sandra, *Djelovanje Cvite Fiskovića na zaštiti i restauraciji povijesnog slikarstva i skulpture na hrvatskoj obali*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.
(<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6596/1/%C5%A0usti%C4%87,%20Sandra.pdf>)
(pristupljeno 29. 01. 2019.)

10. RJEČNIK POJMOVA

A

Agregat (punilo) – medij koji služi kao prihvatna tvar u žbuci. Najčešći agregati su pijesak, šljunak, lomljeni kameni agregati ili opeka itd.

Arriccio – grubi žbukani podložni sloj zidne slike koji se nanosi izravno na zid; obično se sastoji od vapna, krupnijeg pijeska, sitnog šljunka i vode; na njega se nanosi drugi, finiji sloj žbuke, *intonaco*.

B

Beton – smjesa dobivena miješanjem veziva sa krupno zrnatim agregatom (zrno veće od pijeska) i vodom čiji je koeficijent očvršćivanja srednjih vrijednosti.

Bordura – ukrasna traka, opšav.

C

Cement – skupni naziv za vrste hidrauličnih veziva. Najčešće su to smjese vapnenca i gline, a mogu biti prirodne ili pripravljene tvornički.

Crtalo (eng. Plotter) – izlazna računalna naprava koja na papiru, foliji ili sl. iscrtava vektorske slike, u prvom redu konstrukcijske ili druge crteže, grafikone, dijagrame, karte, mrežne planove i dr.

Č

Čimatorije (lat. Cimitero) – Groblje. U Poljicima često korišten izraz za groblje ograđeno ogradom.

Čišćenje – konzervatorsko-restauratorski zahvat uklanjanja čestica i spojeva koje mogu štetno djelovati na žbuku/freske. Dva su načina čišćenja: mehanički i kemijski.

D

Dokumentacija – sustavno i pregledno prikupljanje, obrađivanje, bilježenje i arhiviranje relevantnih podataka koji se odnose na kulturno dobro prije, tijekom i nakon konzervatorsko-restauratorskih zahvata.

Digitalizacija – pretvorba slike, zvuka, filma, videa ili 3D oblika nekog objekta u digitalni oblik (binarni kod zapisan kao računalna datoteka), koji se može obrađivati, pohranjivati ili prenositi računalima ili drugim sustavima.

F

Fresco buono – klasična slikarska tehnika koja se izvodi na ožbukanoj podlozi koristeći svježu žbuku kao slikarski medij.

Fresco secco – klasična slikarska tehnika u kojoj se slikanje započinje na svježoj žbukanoj podlozi, ali se završava na osušenoj.

G

Glagoljica – Slavenko pismo koje potječe iz 9. stoljeća. Izraz glagoljica prvi se put spominje u tal. pismu Franje Glavinića rim. Propagandi 11. I. 1626.

I

Intonaco – treći sloj zidne slike (freske) debljine pet mm na kojem se slika. Sastoji se od ispranih kamenih zrnca manjih od jednog mm, vapna i vode.

In situ (lat. Na položaju) – označava djelovanje „na licu mjesta“, u domicilnom okruženju umjetnine ili objekta. Čest izraz korišten u konzervaciji- restauraciji i arheologiji.

K

Konzervatorsko-restauratorsko istraživanje – početni korak svakog konzervatorsko-restauratorskog zahvata s ciljem pronalaženja što više relevantnih podataka o kulturnom dobru.

N

Nalič (premaz) – tanka, čvrsta prevlaka nastala nakon ličenja, tj. nanošenja boja na određenu podlogu.

Niša (franc. *Niche*) – polukružna ili četverokutna udubina u zidu.

M

Melinex folija – Melinex je prozirna folija izrađena od polimernog materijala s poliesterskim filmom. Koristi se u raznim granama industrije poput tiska, za tehničke i potrošačke proizvode itd. U konzervaciji-restauraciji zidnih slika i mozaika služi za jednostavan i brz prijenos likovnog sadržaja 1:1, na način da se folija prisloni na površinu zidne slike ili mozaika te se flomasterom ili nekim drugim medijem prenese na melinex foliju.

Monitoring (hrv. Nadgledanje) – redoviti pregledi kulturnog dobra u konzervaciji-restauraciji, prilikom kojih valja evidentirati i zabilježiti sve nastale promjene.

P

Pilastar – u graditeljstvu, okomit pravokutan plosnat stup priljubljen uza zid; osim konstruktivne (jačanje zida), ima ugl. dekorativnu funkciju (rašćlanjuje zidnu plohu); razlikuje se od polustupa, koji ima polukružan ili ovalan presjek. Iz antike ga je preuzelo graditeljstvo renesanse, baroka i klasicizma.

Polikromija (grč. πολίχρωμος: višebojan) – primjena većeg broja boja u umjetnosti.

Primal – vodena disperzija akrilnog kopolimera niskog viskoziteta. Koristi se kao sredstvo za konsolidaciju i lijepljenje.

R

Rozeta (franc. *rosette*: ružica) – ukrasni oblik u graditeljstvu u funkciji prozora na pročelju crkava.

Reljef (franc. *relief*) – Kiparsko ostvarenje kod kojega prikazani lik ili predmet ne stoji slobodno u prostoru nego je vezan uz ravnu površinu, uzdižući se s nje u jače ili slabije naglašenim ispupčenjima.

S

Stećak – nadgrobna kamena ploča koja prvenstveno služi zaštiti unutrašnjosti groba, te obilježavanju istog. Prema Bencu, devet je osnovnih oblika stećaka: ploča, ploča s podnožjem, sanduk, sanduk s podnožjem, visoki sanduk, visoki sanduk s podnožjem, sarkofag, sarkofag s podnožjem te krst.

Starokršćanska umjetnost (ranokršćanska umjetnost) – kršćanska umjetnost koja je nastala i razvila se u prvim stoljećima kršćanstva na području Rimskoga Carstva.

Starohrvatska umjetnost – predromanička umjetnička produkcija Hrvata. Obuhvaća slikarstvo, kiparstvo i arhitekturu.

Svod – građevna konstrukcija konkavna oblika koja natkriva neki prostor i podupire se o obodne zidove, lukove i stupove. Svodna je ploha najčešće cilindrična ili sferična. Prema načinu gradnje svodovi su zidani ili lijevani, a prema vrsti bačvasti, križni, križno-rebrasti, koritasti, zrcalni, zvjezdasti, mrežasti, lepezasti, kupolasti i sl.

Sadra (njem. Gips < grč. γύψος: kreda; češki sadra: gips) – Mineral, kalcijevsulfat dihidrat, $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$. Pojavljuje se u bezbojnim monoklinskim kristalima, može biti mliječnobijel, a od primjesa i siv ili crvenkast. Nalazi se uz kamenu sol, a nastao je u raznim geološkim formacijama (permu, eocenu i miocenu) kao kemijski (sediment) talog iz morske vode i to kao prvi produkt (uz nešto malo kalcita) evaporacije.

Sondažno istraživanje / sondiranje – konzervatorsko-restauratorski istraživački zahvat s ciljem utvrđivanja postojanja zidnih oslika te povijesnih slojeva žbuke.

Soli – kemijski spojevi koji nastaju zamjenom vodikova atoma u nekoj kiselini atomom metala. To su pretežito ionski spojevi kristalne strukture, koji se sastoje od pozitivno nabijenoga kationa (najčešće metalni ion) i negativno nabijenog aniona (kiselinski ostatak).

T

Teranil – vapnena masa za gletanje unutarnjih zidova i stropova.

Termografija – postupak snimanja objekata koji zrače infracrveno zračenje. Provodi se termografskim kamerama koje registriraju emitiranu energiju zračenja objekata, s primarnim ciljem određivanja temperature njihove površine.

Terensko istraživanje – istraživanje pojedinog kulturnog dobra na licu mjesta tj. ondje gdje se kulturno dobro nalazi, s ciljem dobivanja najrelevantnijih podataka vezanih za kulturno dobro.

Trifora – prozor razdijeljen dvijema uspravnim stupovima na tri dijela.

V

Vijenac – dekorativna vodoravna istaka na zidu koja sakriva stropne grede.

Villa rustica – izvangradski stambeni i gospodarski sklop zgrada u starom Rimu, središte zemljišnoga posjeda; raskošne vile s obilježjima palače, ljetne rezidencije bogatih društvenih slojeva.

Vlaga – vodena para sadržana u nekom sredstvu (npr. u zraku) ili voda sadržana u nekom sredstvu bez obzira na agregatno stanje. U građevinama može biti izravni uzročnik ili posrednik propadanja u kombinaciji s primjerice štetnim solima koje se mogu naći u materijalu ili dospjeti iz tla.

W

Wishab spužva (akapad spužva) – specijalno punjena vulkanizirana lateks spužva; industrijski proizvod koji se koristi za suho čišćenje raznih površina

Z

Zidno slikarstvo – vrsta slikarstva koje se izvodi na zidu ili stropu građevine; izravno je vezano uz određeno mjesto, odn. oblik stijene ili zid građevine.

Ž

Žbuka – smjesa vezivnog sredstva, agregata i vode. Služi kao građevni materijal, najčešće za prekrivanje zidova i stropova kako bi se nakon njezina očvrnuća postigla ravna površina.

11. ŽIVOTOPIS

Nikolina Lovrić rođena je 30. kolovoza 1992. u Šibeniku. Godine 2007. upisuje Školu likovnih umjetnosti u Splitu, a 2013. Umjetničku Akademiju Sveučilišta u Splitu – odsjek za konzervaciju i restauraciju, te se opredjeljuje za smjer „konzervacija i restauracija zidnih slika i mozaika“. Za vrijeme studija sudjelovala je u više projekata konzervacije-restauracije zidnih slika, od toga izdvojeno; u crkvi Sv. Stjepana i Sv. Nikole u Starom Gradu na Hvaru te Sv. Jurja u Drveniku. Sudjelovala je i u projektima konzervacije-restauracije mozaika; mozaici antičkih termi na Visu, ranokršanski mozaici na lokalitetu Marusinac te mozaici u Buličevoj ulici unutar gabarita Dioklecijanove palače. Dvaput je sudjelovala na Međunarodnoj konferenciji studija konzervacije i restauracije, u Dubrovniku 2016. i u Splitu 2018. godine. Ljetni semestar akademske godine 2016./2017. provodi na Institutu za konzervatorsko restauratorske znanosti u Kölnu (CICS) unutar Erasmus+ projekta mobilnosti studenata.